

**BİR SİVİL İTAATSİZLİK ÖRNEĞİ OLARAK KIRIM
TATARLARININ ANA VATANA DÖNÜŞ MÜCADELESİ
VE MUSTAFA CEMİLOĞLU**
THE STRUGGLE OF CRIMEAN TATARS FOR RETURNING
HOMELAND AS A CIVIL DISOBEDIENCE SAMPLE
AND MUSTAFA CEMİLOGLU

SERKAN ERDAL

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History
serkan.erdal@atauni.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8127-6855

SELÇUK AYDIN

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Sociology
selcuk.aydin@atauni.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8997-9283

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül-September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 03.07.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 20.07.2017
Sayfa-*Pages* : 535-570
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3781>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>
This article was checked by iThenticate.

**BİR SİVİL İTAATSİZLİK ÖRNEĞİ OLARAK KIRIM TATARLARININ
ANA VATANA DÖNÜŞ MÜCADELESİ VE MUSTAFA CEMİLOĞLU**
THE STRUGGLE OF CRIMEAN TATARS FOR RETURNING HOMELAND
AS A CIVIL DISOBEDIENCE SAMPLE AND MUSTAFA CEMİLOGLU

SERKAN ERDAL-SELÇUK AYDIN

Öz

Haksızlık olgusuna karşı insanların geliştirdikleri tepkiler her zaman birbirlerinden farklı olmuştur. Bu tepkilerden birisi de haksızlıklara karşı barışçıl mücadele metotlarını kullanarak hem kamuoyunun hem de otoritelerin dikkatini çekmeye çalışarak söz konusu haksızlıkların ortadan kaldırılmasını kendisine amaç edinen pasif direniştir. Literatürde sivil itaatsizlik olarak da adlandırılan pasif direniş, haksızlık olarak duyumsanan olaylara karşı, şiddetin her türlüünü reddeden, kamuya açık, aleni, hesaplanabilir, sistemin geneline değil, tekil haksızlıklara karşı kamu vicdanında farkındalık oluşturmaya yönelik bir direnme yöntemidir.

Bu makalenin amacı da bütün vatandaşlık hakları ellerinden alınarak bir gecede yurtlarından sürülen Kırım Tatarlarının Mustafa Cemiloğlu önderliğinde herhangi bir şiddet eylemine başvurmadan vermiş oldukları mücadeleyi sivil itaatsizlik bağlamında gün ışığına çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil İtaatsizlik, Kırım Tatarları, Mustafa Cemiloğlu, SSCB, İnsan Hakları

Giriş

Var olduğu günden beri bir takım haksızlıklara maruz kalan insanlık, bazen bu haksızlıklara karşı herhangi bir tavır takınmamış, hiçbir direnç göstermeden boyun eğmiş, bazen de tam tersine haksızlıklara karşı ya aktif ya da pasif bir şekilde direnmeye çalışmıştır. Sivil itaatsizlik de insanoğlunun, karşılaştığı bir takım haksızlıklara karşı başvurduğu pasif direniş yöntemlerinden birisidir.

Sivil itaatsizlik; belli bir oranda adil ilişkilerin var olduğu demokratik bir sistemde ortaya çıkan, ciddi bir takım haksızlıklara karşı, bütün yasal imkânlar denendikten sonra

Abstract

Humans' reactions against the concept of injustice have always been distinctive. Among these reactions, the passive resistance aims to suppress and extinguish the injustice by trying to draw public attention and notice of the authorities through peaceful fighting methods. Passive resistance, which is also known as "civil disobedience" in the literature, is a non-violent, predictable overt and publicly attendable resistance method against any and all injustice that aims to create public awareness on a singular unjustifiable situation without targeting the system as a whole.

Within the scope of civil disobedience the purpose of this article is to examine the non-violent opposition of Crimean Tatars under the leadership of Mustafa Cemiloglu, who were deprived of all citizenship rights and exiled from their homeland in just one night.

Key Words: Civil Disobedience, Crimean Tatars, Mustafa Cemiloglu, U.S.S.R., Human Rights.

başvurulan, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddetin her türlüünü reddeden, yasadışı, aleni, kolektif ve çıkar gözetmeyen, politik bir davranıştır.¹ Pasif direniş olarak da adlandırılan sivil itaatsizlik kavramının geçmişi aslında oldukça eski dönemlere dayanmaktadır.² Özellikle Sokrates'in kendisine yöneltilen suçlamalara karşı yaptığı savunma ve sonuçta verilen cezaya rıza göstermesi, tarihin ilk sivil itaatsizlik örneği olarak anılmasına neden olmuştur. Sivil itaatsizlik bağlamında önde gelen eylem adamlarının başında, Mohandas Karamçand Gandhi, Martin Luther King, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Malcolm Little (Malcolm X) gelmektedir. Buna rağmen sivil itaatsizlik kavramını literatüre kazandıran kişi ise David Henry Thoreau'dur. Thoreau'nun (1817-1862), 26 Ocak 1848 yılında Concord Lisesinde köleliğe ve Amerika'nın Meksika savaşına karşı verdiği konferans metni, ölümünden dört yıl sonra "A Yankee in Canada, with Anti-slavery and Reform Papers" da (1866) "Civil Disobedience" başlığı altında yayımlanır.³ Bu tarihten sonra Thoreau dünyada sivil itaatsizlik kavramını ilk kullanan kişi olarak anılır.

Sivil itaatsizlik basit bir yasa ihlali olmayıp kendine özgü siyasal bir karşı çıkma ya da itiraz eylemidir. Sivil itaatsizliğin temel amacı yeni bir düzen kurmak değil, var olan düzenin sınırlarını esneterek demokratik uzlaşmayı üst bir noktaya doğru genişletmektir.⁴ Hayrettin Ökçesiz de bu bağlamda sivil itaatsizliği hukuk devleti idealinin kapsadığı üst değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen fakat bunu yaparken de üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını gasp etmeyen barışçıl bir protesto şekli olarak tanımlamaktadır. Sivil itaatsiz birey, norm ihlalinin sonucunda ön görülen yaptırıma katlanmaya razı olduğunu belirterek davranışının samimiyetini ve içtenliğini ortaya koymakta, haksızlığın ortadan kaldırılması için gerekli olan inanca sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁵

Sivil itaatsizlik bağlamında önde gelen teorisyenlerin başında John Rawls gelmektedir. Rawls; sivil itaatsizliğin bir takım ciddi adaletsizlikler yaşansa bile, genel olarak adil olan toplumlar için söz konusu olabileceğini belirtir. Adil bir durumun ön şartı ise demokratik bir yönetim biçimidir. Sivil itaatsizlik ancak yasal demokratik bir sistemde karşılık bulabilir. Rawls, sivil itaatsizlik sorununun demokratik bir sistemde anayasayı meşru olarak kabul eden yurttaşlar için ortaya çıkabileceğini, sivil itaatsizliğe neden olan temel sorunun ise demokratik sistemin özünde var olan görevler çatışmasından

¹ Yakup Coşar, "Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik", Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 10.

² Thebai'de krallığı paylaşamayan kardeşlerden Eteokles ve Polyneikes acımasız bir iktidar mücadelesine girişirler. Bu mücadelede sonunda iki kardeş de hayatını kaybeder. Bu sırada tahta çıkan Kreon, Eteokles'in ülkesini savunurken öldüğü için kahraman ilan edilip törenle gömülmesini, Polyneikes'in ise vatanına ihanet ettiği için mezarsız kalarak, kurda kuşa yem olsun diye açıkta bırakılmasını emreder ve Polyneikes'i gömmeye teşebbüs edecek olanların da ölümle cezalandırılacağını bildirir. Buna rağmen Antigone, Kreon'un emrine karşı gelir ve kardeşini gömer. Yaptığı eylemin suç olmadığını ifade eden Antigone otoriteye karşı çıkarak tarihin ilk sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirmiş olur. Bkz. Sophokles, *Antigone*, (Çeviren: Ari Çokona), İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

³ Leigh Kathryn Jenco, "Thoreau'nun Demokrasi Eleştirisi", (Editör: Şeyda Öztürk), *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 67, Yaz 2011, s. 100.

⁴ Aykut Çelebi, "Demokrasinin Derinleşmesi: Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik", (Editör: Şeyda Öztürk), *Cogito*, Sayı: 67, Yaz: 2011, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 80.

⁵ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, Legal Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 151.

kaynaklandığını belirtmektedir. Rawls, sivil itaatsizliği, haksız olduğu düşünülen hükümet politikalarının ya da bir takım yasaların değiştirilmesini amaçlayan, kamuoyu önünde aleni bir şekilde icra edilen, şiddeti reddeden, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylem olarak tanımlamaktadır. Bu tür eylemlerde amaç çoğunluğun adalet duygusuna hitap etmektir. Sivil itaatsizlik en son durumda başvurulacak bir yöntem olduğu için bu başvurunun zorunlu olup olmadığından emin olunması gerekmektedir. Bütün yasal yollar denenmiş ve çözüm bulunamamışsa ancak o zaman sivil itaatsizliğe başvurulur. Aksi takdirde sivil itaatsizlik etki gücünü kaybedebilir. Diğer taraftan protesto edilen yasanın ihlal edilmesi de zorunlu değildir. Duruma göre bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak yasa ihlalleri söz konusu olabilir.⁶

Sivil itaatsizliğin belirli sayıda yurttaşın alışılmış değişiklik yollarının tıkandığına, yani itirazlarının artık sonuç getirmeyeceğine ya da tersine bir takım değişiklikleri gündemine alan siyasal iktidarın yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkacağını belirten düşünürlerden bir diğeri de Hannah Arendt'tir. Arendt'a göre sivil itaatsizlik; zorunlu ya da arzulanan bir değişikliği sağlamaya ya da zorunlu ve memnun olunan bir durumu devam ettirmeye yönelik olabilir.⁷

Sivil itaatsizliğin yalnızca hukuk devleti koşullarında ortaya çıkabileceğini belirten diğer bir düşünür de Jürgen Habermas'tır. Habermas, demokratik hukuk devletlerinde bile bir takım yasal düzenlemelerin meşru olmayacağı durumların haklı bir sivil itaatsizliğe neden olabileceğini belirtir. Hukuk devleti bütünüyle bitmiş bir yapı olmadığı gibi, meşru bir hukuk düzeni de kendisini değişen koşullara göre kurmaya, ayakta tutmaya, yenilemeye ya da geliştirmeye yönelik olmalıdır. Sonuçta hukuk devleti tamamlanmamış bir proje olduğu için anayasal organlar arasında bir takım sorunlar yaşanması ihtimali de her zaman var olacaktır. Bundan dolayı sivil itaatsizlik hukuk devletinin değişen koşullara uyum sağlamasını ve hukukun kendini gerçekleştirme sürecinde görülen aksaklıkların düzeltilmesinde başvurulacak en son ihtimal olarak görülmektedir.⁸

Sivil itaatsizlik, şiddete dayanmayan kolektif bir eylem biçimidir. Bu eylem biçimiyle yurttaşlar, doğrudan ya da dolaylı olarak yasa koyucu ya da politik iktidar üzerinde baskı uygulamak amacıyla, yürürlükteki bir ya da birçok yasayı (kararnemeleri, tüzükleri, yasal bir yetkilinin emrini) ortak bir şekilde açıkça ve kasıtlı olarak ihlal ederler. Yurttaşların bu baskısı, ihlal edilen yasanın ya da politik kararın değiştirilmesini veya çok istisnai olarak iktidarın devrilmesini hedefler.⁹ Esasında sivil itaatsizliğin mesajını ulaştırmak istediği iki hedef vardır. Bu hedeflerin birinci grubunu devlet, iktidar ve politika; ikincisini ise kamuoyu oluşturur. Siyasal iktidara seslenerek haksızlığın ortadan

⁶ John Rawls, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çeviren: Yakup Çoşar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 56-58.

⁷ Hannah Arendt, *Crises Of The Republic*, A Harvest Book Harcourt Brace & Company, New York 1969, s. 74-75.

⁸ Jürgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasalcılığa Karşı*, (Çeviren: Hayrettin Ökçesiz), Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 32-44.

⁹ José Bové, Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, (Çeviren: Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 45-46.

kaldırılması için bir kurala ya da yasaya karşı itaatsizlik gösterilir. Bunu yapmak için ise, toplumsal hareketin, kolektif tavrın büyümesi adına kamuoyu ikna edilmeye çalışılır.¹⁰

Sonuçta yasaya karşı çıkan her itaatsizlik eylemi sivil itaatsizlik olarak adlandırılmaz. Bir eylemin sivil itaatsizlik olarak algılanması için bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu noktada farklı tanımlar¹¹ söz konusu olsa bile genel hatlarıyla sivil itaatsizlik olarak adlandırılan eylemlerin ortak bir takım özellikleri söz konusudur.

Her şeyden önce sivil itaatsizlik haksız olduğu düşünülen uygulamalara karşı bütün yasal yollar denendikten sonra başvuru yasadışı bir eylemdir. Fakat yasadsızlık, yasadsız örgütlenmeler anlamına gelmediği gibi kendi çıkarı için yasayı ihlal eden kriminal davranışlardan da kesin çizgilerle ayrılır. Sivil itaatsizliğin diğer bir özelliği ise, aleni, kamuya açık ve eylemlerin seyrinin ve sonuçlarının önceden hesaplanmış olmasıdır. Alenilik sivil itaatsizlik eylemlerinin gizli bir şekilde değil, bütün kamuoyunun önünde açık bir şekilde yapılmasını gerektirir. Eylemlerin seyrinin ve sonuçlarının belli olması ise taşınan mesajın etkisini ve inandırıcılığını arttırmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin diğer bir özelliği ise şiddeti reddetmesidir. Şiddet kavramını tanımlamak oldukça zordur. Bu nedenle bir takım zorluklar olsa da yukarıda Ökçesiz'in belirttiği gibi sivil itaatsizlik üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen bir içeriğe sahip olmalıdır. Sivil itaatsizlik eylemine başvuranlar, eylemin siyasi ve hukuki sorumluluğunu üstlendikleri gibi, çiğnedikleri pozitif hukuk normunun ön gördüğü cezai sorumluluğa da katlanırlar. Bu durum eylemin etkinliğini ve inandırıcılığını arttıran, kamuoyunun ve siyasal iktidarın dikkatini çekmeğe yardımcı olan önemli bir özelliktir. Sistemin tamamına karşı itirazda bulunmayan sivil itaatsizlik tekil bir takım haksızlıklara karşı ortak eylem prensibine de sahiptir. Bütünsel bir reddediş ya da itiraz söz konusu değildir. Son olarak sivil itaatsizlik kamu vicdanına yönelik, çıkar gözetmeyen bir özelliğe sahiptir. Sivil itaatsizlik ciddi haksızlıklar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkabileceği gibi, söz konusu haksızlıklarla ilgili de bir takım çifte standartlar kullanmaz.

Yaşadıkları topraklardan ani bir kararla sürülerek başka bir coğrafyada yaşamaya mecbur bırakılan Kırım Tatarları, her türlü baskı ve zorlamaya karşı şiddete başvurmadan sivil itaatsizlik olgusu ekseninde haksızlıklara karşı mücadele etmişlerdir. Bu çalışma, uzun tarihsel bir mücadeleye sahip olan Kırım Tatarlarının yaşadıkları sürgün politikalarına karşı vermiş oldukları mücadeleyi, tarihsel bağlamında, sivil itaatsizlik olgusu üzerinden ele almayı amaçlamaktadır.

II. Dünya Savaşı ve Kırım Türklerinin Ana Vatanlarından Sürgünü

22 Haziran 1941 tarihinde sabahın erken saatlerinde Rus sınırını geçen Alman birlikleri, 15 Kasım'da Moskova önlerine kadar gelmişlerdi. Savaşın ikinci yılında Hitler,

¹⁰ Bové, Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, s. 167-168.

¹¹ Sivil itaatsizliğin temel unsurları için bakınız. Yakup Coşar, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013., Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, Legal Kitapevi, İstanbul 2011, Şükrü Nişancı, *Sivil İtaatsizlik İyi Vatandaş Olmak mı, İyi İnsan Olmak mı?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, José Bové ve Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, (Çeviren: Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul 2006. Henry D Thoreau-Mohandas K. Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, (Çeviren: C. Hakan Arslan-Fatma Ünsal), Vadi Yayınları, Ankara 2012.

ordu komutanlarının bütün ısrarlarına rağmen, Moskova'yı ele geçirmek yerine Kafkasya'nın zengin petrol sahalarını, Donets sanayi havzasını, Sovyetlerin en önemli tahıl ambarı olarak bilinen Kuban bölgesinin hububatını ve Volga nehri üzerindeki Stalingrad'ı ele geçirmek için harekâtın yönünü güneye doğru çevirerek Stalingrad, Maykop ve Grozni üzerine yönelmiştir. Böylece Almanlar ihtiyaç duydukları kadar petrol ve yiyecek elde ederken aynı zamanda da Sovyetleri, savaşa devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu, petrol, yiyecek ve endüstriden mahrum edecekti.¹² Hitler, 21 Ağustos'ta yayınladığı bildiriye öncelikli hedeflerinin kış mevsimi gelmeden "*Moskova'nın ele geçirilmesi değil, Kırım'ın ve endüstri ve kömür madenlerinin olduğu Donets havzasının ele geçirilerek, Rus birliklerinin Kafkasya petrolerinden ikmal edilmesinin önlenmesi*" olduğunu ifade ediyordu.¹³ Hitler'i böylesi bir karar almaya iten asıl neden ise Mihver Güçleri'nin Mısır'ı ele geçirememesi ve Mısır üzerindeki İngiliz baskısının artması üzerine Arap petrolerinden ümidini kesmesiydi. Ayrıca Alman komuta kademesi de Kafkasya'daki Sovyet petrol bölgelerinin ele geçirilememesi halinde savaşı bir yıl daha sürdüremeyecekleri konusunda Hitler'i uyarılmışlardı.¹⁴ Bu durumun farkında olan Hitler, daha harekât başlamadan önce Maykop ve Grozni'nin petrol kaynaklarını ele geçiremedikleri takdirde savaşın kendileri için sona ereceği gerçeğini VI. Ordu komutanı General Paulus'la paylaşmıştı.¹⁵ Bu psikoloji ile harekete geçen Alman birlikleri 1942 yılının Temmuz ayında stratejik açıdan önemli bir liman kenti olan Sivastopol'u,¹⁶ 9 Ağustos'ta da Maykop'u ele geçirmiş fakat Stalingrad'da güçlü bir Rus savunmasıyla karşılaşmıştı. Almanların hesaplayamadığı bir şey vardı ki o da Stalingrad'ın ele geçirilmesi kendileri için ne kadar önemliyse, buranın savunulması da Ruslar için o derece önemliydi. Hitlerden farklı düşünmeyen ve bundan dolayı Stalingrad'ın savunmasına son derece önem veren Stalin de savaşta kalabilmenin tek şartının bölge petrolerini elde tutmak olduğunun farkındaydı.¹⁷ Bu gerçekle hareket eden Rus ordusu Stalingrad'ta Almanlara karşı destansı bir direniş göstererek Almanların bütün planlarını alt üst etmişti. Hart'ın deyiimiyle "*Almanlar tükenmiş, Stalingrad efsaneleşmişti.*"¹⁸

Stalingrad Cephesinde alınan başarısızlığı kabul etmeyen Hitler "*buradaki birliklerin bir amaç için feda edildiğini, buradan kazanılan zaman ve fırsatın Alman Yüksek Komutanlığı'na Doğu Cephesi'nde alınabilecek yeni karşı tedbirler için zaman ve zemin hazırladığını*" iddia etse de gerçekler bundan çok daha farklıydı. VI. Ordu Komutanı Paulus ve kendisine bağlı birlikler 31 Ocak 1943 tarihinde, diğer Alman birlikleri ise 2

¹² William L. Shirer, *The Rise And Fall Of The Third Reich A History Of Nazi Germany*, Simon and Schuster, Hutchinson 1999, s. 818.

¹³ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, (Çeviren. Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 179.

¹⁴ Mark Mazower, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupa'sında Nazi Yönetimi*, (Çeviren: Yavuz Alogan), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 422.

¹⁵ Shirer, *The Rise And Fall Of The Third Reich...*, s. 819.

¹⁶ Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, California 1978, s. 153.

¹⁷ Shirer, *The Rise And Fall Of The Third Reich...*, s. 819.

¹⁸ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi I*, s. 272.

Şubat'ta Ruslara teslim olmuştu. Üç hafta içerisinde Ruslara teslim olan Alman askerlerinin sayısı ise doksan bini geçmişti.¹⁹

İki milyona yakın insanın hayatını kaybettiği Stalingrad Muharebesi sadece savaşın değil aynı zamanda Sovyet Rusya hâkimiyetinde yaşayan Türk ve Müslüman topluluklarının da kaderini değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Stalin henüz savaşın başında - Nazilerin Sovyet Rusya'ya saldırmasından yaklaşık iki ay sonra - 28 Ağustos 1941 tarihinde Volga Almanlarını “*Nazilerle işbirliği yapma ihtimallerine karşı*” ihtiyati bir tedbir olarak Kazakistan, Altay, Novosibirsk, Omsk ve komşu eyaletlere sürmüştü.²⁰ Sovyet Rusya'nın askeri ve psikolojik üstünlüğü ele geçirmesinden sonra Stalin “*sürgün politikasını*” yeniden yürürlüğe sokarak 2 Kasım 1943 tarihinde Karaçaylar başta olmak üzere Kuzey Kafkasya'da yaşayan Müslüman halkları, 27 Aralık 1943 tarihinde Kalmukları, 23-24 Şubat 1944 tarihinde Çeçen ve İnguşları, 8 Mart'ta Balkarları, 18 Mayıs'ta Kırım Tatarlarını ve son olarak 15 Kasım'da da Ahıska Türklerini “*düşmanla - Almanlarla- işbirliği yaparak vatana ihanet ettikleri*” gerekçesiyle sürgüne göndermiştir.²¹ Sınır ötesi etnik bağların komşu ülkeleri sindirmek amacıyla kullanılamayacağını, hatta aleyhte bir potansiyele sahip olduğunu düşünen Sovyet yöneticileri sınır hattında yapılacak etnik temizlik harekâtıyla bu problemi çözmeye çalışacaktır.²² Girişilen bu etnik temizliğin asıl maksadı ise Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Müslüman, özellikle de Türk asıllı milletleri Orta Asya ve Sibirya bozkırlarına sürerek Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarını Slav olmayan milletlerden arındırmaktır.²³ Yani Stalin'in sürgün politikaları Sovyetler Birliği'nin iç değil de dış politikasıyla, özellikle de Türk-Sovyet ilişkileriyle doğrudan alakalıydı. Stalin, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleştiği bir sırada²⁴ Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında baskıyı artırdığı zaman bu duruma engel olmaya çalışacak bir Türk beşinci kolunun bulunmamasından emin olmak istiyordu.²⁵

Slav unsurların varlıklarını devam ettirebilmek için Sovyet hükümetini desteklemek zorunda olduklarını belirten Sovyet yöneticileri aynı zamanda Müslüman milletleri ise “*dini ve ırki sebepler dolayısıyla*” özellikle Türkiye, İran, Afganistan ve Asya'daki diğer

¹⁹ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi II*, (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 507.

²⁰ Ann Sheehy, Bohdan Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet treatment of some national minorities*, Minority Rights Group, London 1980, s. 19.; Robert Conquest, *Stalin: Breaker of Nations*, Viking Penguin, New York 1991, s. 258.

²¹ Zafer Karatay, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları”, *Emel*, Sayı: 238-241, Ocak-Aralık 2012, s. 3.

²² Terry Martin, “The origins of soviet ethnic cleansing”, *Journal of Modern History*, Volume: 70, Number: 4, December 1998, s. 860.

²³ Brian Glyn Williams, *The Crimean Tatars From Soviet Genocide to Putin's Conguest*, Hurst & Company, London 2015, s. 99.

²⁴ SSCB 1945 yılı Mart ayında, 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık anlaşmasını feshetmiş, Temmuz 1945'te de Türkiye'den Kars ve Ardahan bölgelerinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Dönemin Sovyet Dış İşleri Bakanı Molotov, I. Dünya Savaşı sonunda Rusya'nın zayıfladığını ve başka bir alternatifleri olmadığı için bu bölgeleri Türklere bırakmak zorunda olduklarını ifade etmiştir. (“The nation Stalin deported” *Workers' Liberty*, No: 9, January 1988, s. 21.)

²⁵ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 169.

Müslüman devletlerle ilişki kurmakla suçlamıştır.²⁶ Bu tür düşüncelerden dolayı da Türk sınırına yakın bir bölgede yaşayan ve Almanlarla hiçbir teması olmayan Ahıska Türklerini “gelecekte düşmanla - Türkiye ile - işbirliği yapabilecekleri gerekçesiyle”²⁷ Özbekistan’a sürmüş, yerlerine de Ermenileri yerleştirmişlerdir.²⁸ Benzeri bir durum Kuzey Kafkasya’da yaşayan ve Türklere yakınlığı bilinen Çeçenler ve İnguşlar için de geçerlidir. Onlar da Almanlarla en ufak bir temasları olmamasına rağmen sürgüne gönderilmişlerdir. Ancak çok güçlü deliller olmasa da Almanlarla işbirliği yaptıkları bilinen Adigeler²⁹ hatta Almanlarla bizzat iş birliği yapan Volga Tatarları ve Türkistanlılar sürgüne gönderilmezken³⁰ en az onlar kadar Almanlarla işbirliği yapmış olan Kırım Tatarları³¹ topyekûn bir şekilde sürgüne tabi tutulmuştur.

Stalingrad Savunmasından sonra askeri ve psikolojik üstünlüğü ele geçiren Kızıl Ordu güney-batı istikametinde saldırıya geçerek “Kırım’ın anahtarı” konumunda bulunan Perekop’a kadar gelmiştir.³² Şiddetli çarpışmalardan sonra Kırım yarımadasının önemli limanlarından Kefe, Kezlev ve Kırım’ın başkenti Akmescit, Kızıl Ordu tarafından geri alınmıştır.³³ 9 Mayıs 1944 tarihinde Sivastopol’un ele geçirilmesiyle de bütün yarım ada Almanlardan temizlenmiştir.³⁴ Kırım’ın Sovyetler tarafından ele geçirilmesinden sadece bir gün sonra 10 Mayıs 1944 tarihinde Stalin’in en yakın adamı ve İç İşleri Halk Komiserliği başkanı Beria³⁵ Stalin’e sunmuş olduğu raporda; vatana ihanetle suçladığı

²⁶ Mikâil Erk, “Sovyet Rusya Sömürgeciliği ve Mahkûm Milletlerin Mukadderatı”, *Kuzey Kafkasya’da Sovyet-Rus Vahşeti 1944 Yılı Faciası*, Kardeş Matbaası, Ankara 1964, s. 36.

²⁷ Isabelle Kreindler, “The Soviet Deported Nationalities: A Summary and an Update”, *Soviet Studies*, Volume: 38, No: 3, (Jul. 1986), s. 392. The Times gazetesi ise Türkiye-Gürcistan sınır boyunda yaşayan Ahıska Türklerinin Sovyetlerin sınır güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle Özbekistan’a sürüldüğünü ifade etmektedir. “A Comrade’s Legacy” *The Times*, 14 June 1989

²⁸ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 169.

²⁹ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halkları’nın Milliyetçiliği*, (Çeviren: Eşref Bengi Özbilen), Mavi Yayınlar, Ankara 1984, s. 226.

³⁰ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 168

³¹ Uzun yıllar Rus hâkimiyetinde yaşamış olan Türk ve Müslüman topluluklar savaşın ilk yıllarında Alman ordusuna kurtarıcı gözüyle bakmış fakat ilerleyen yıllarda Almanların da kendileri hakkında Ruslardan farklı düşünmediklerini görmüşlerdir. Buna rağmen II. Dünya Savaşı sırasında binlerce Kırım Tatar’ı partizan birliklerinde gönüllü olarak savaşmış, 20.000 kadarı da Sovyet ordusunda görev almıştır. Hatta bazıları savaşta gösterdikleri yararlılıklardan dolayı üstün hizmet madalyasına layık görülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu, *Kırım Tatar Milli Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, (Çeviren: Hakan Kırmımlı), Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2010; Kemal Özcan, *Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002; Necip Abdülhamitoğlu, *Türksüz Kırım Yüzbinlerin Sürgünü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974.

³² Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 162.

³³ “Red Army in Crimean Capital” *The Times*, 14 April 1944.

³⁴ “Sevastopol Captured” *The Times*, 10 May 1944.

³⁵ 1889 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak Gürcistan’ın Suhumi (Sohum) bölgesinin Merkheuli köyünde dünyaya geldi. İlkokulu Sukhumi’de tamamladı. 1915 yılında mühendislik eğitimi almak için Bakü’ye giden Beria burada Marksist fikirlerle tanıştı ve burada yasadışı faaliyetler organize etmeye başladı. 1917 yılının Mart ayında Rusya Sosyal Demokrat Devrimci Partisi’nin Bolşevik hiziplerine katıldı ve okulda Bolşevik grupları organize etmeye başladı. Aynı yıl orduya yazıldı. Devrim sırasında ordudan ayrılarak Bakü’ye döndü ve her ne kadar zamanının çoğunu Bolşevik faaliyetlere ayırmış olsa da eğitimini tamamlamaya çalıştı. Sovyet Rusya’nın 1920 yılı Nisan ayında Azerbaycan’ı işgali sırasında Bolşevik teknisyenlerin organize edilmesinde aktif rol oynadı. 1921 yılından itibaren kısa adı Çeka olan (Çerezvıçaynaya Komissiya) Sovyet istihbarat ve gizli haber

Kırım Türklerinin sınır güvenliklerini tehdit ettiğini, bundan dolayı da yaşadıkları bölgelerden uzaklaştırılması gerektiğini belirtmiştir. 11 Mayıs 1944 tarihinde de Devlet Güvenlik Komitesi tarafından çıkarılan ve altında Stalin'in imzası bulunan "çok gizli" ibareli bir kararname ile bütün Kırım Türklerinin Kırım'dan çıkarılmasına karar verilmiştir.³⁶ Çok gizli bir şekilde çıkarılan kararname aynı gizlilikle yürürlüğe konulmuş ve 18 Mayıs 1944 tarihinde şafak vakti sayıları 250.000'i bulan Kırım Tatarı, Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine - Urallar, Kazakistan ve Sibirya - sürgüne gönderilmiştir.³⁷

Yaklaşık bir yıl sonra 30 Haziran 1945 tarihinde de Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti lağvedilerek Kırım'ın idari statüsü il seviyesine indirgenmiştir.³⁸ Sovyet idarecileri, Kırım Tatarlarından boşalan yerlere Moskova, Yaroslav, Kursk, Rostov ve Penze vilayetlerinden getirdikleri Rusları yerleştirerek³⁹ bir yandan Kırım yarımadasını Slavlaştırırken diğer yandan da 1783 yılından itibaren yapmaya çalışıp da bir türlü

---

alma teşkilatına katılarak Kafkasya'da görev yaptı. Stalin döneminde önemli görevler ve sorumluluklar üstlenen Beria onun ölümünden sonra başlayan liderlik yarışını kaybederek 23 Aralık 1953 tarihinde kurşuna dizildi. ("L.P. Beria: Fallen Triumvir", *The Times*, 24 December 1953; "Execution Of Beria" *The Times*, 24 December 1953.) Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Rusya'da yaşanan iktidar mücadelesi için bkz. Anton Kolendiç, *Stalin'in Ölümünden Beriya'nın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi*, (Çeviren: Eşref Bengi Özbilen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

³⁶ Grégory Dufaud, "La déportation des Tatars de Crimée et leur vie en exil (1944-1956): Un ethnocide?", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, No: 96, October-December, 2007, s. 153.

³⁷ Sürgünlerin sayısı hakkında farklı iddialar vardır. Özcan, İç İşleri Halk Komiseri Başkanı Beria'nın Stalin'e gönderdiği rapora dayanarak 4 Temmuz 1944 tarihinde sona eren etnik temizlik operasyonunda Kırım'dan toplam 225.009 kişinin sürgüne gönderildiğini bunlar arasında da 183.155 kişiyle Kırım Türklerinin ilk sırayı aldığını belirtmektedir. Kırım Türklerinin dışında 15.040 Rum, 12.422 Bulgar, 9621 Ermeni, 1119 Alman ve içlerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla İranlıların da bulunduğu diğer Milliyetlerden 3652 kişi olmak üzere toplam 41.854 kişinin sürüldüğünü fakat toplam sayının daha sonra 228.392 olarak değiştirildiğini iddia etmektedir. (Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 57.) Sheey ve Nahalyo ise kesin bir sayı vermemekle beraber son dönemlerde ortaya çıkan Sovyet resmi kaynaklarına dayanarak sürgüne gönderilenlerin sayısının 200-250 bin arasında olduğunu iddia etmektedirler. (Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*:..., s. 8.) Kreindler ise 202.000 Kırım Tatarının sürgün edildiğini kaydetmektedir. (Kreindler, "The Soviet Deported Nationalities:...", s. 387.) Kırım Tatarları tarafından tutulan istatistiklerde ise 113.000'i çocuk (18 yaşından küçük), 93.000'i kadın toplam 238.000 kişinin sürgüne gönderildiği belirtilmiştir. (*A Chronicle Of Current Events*, Numbers: 28-31, s. 148.) Valery A. Tishkov ise Milliyet ayırmaksızın 1 Ocak 1953 tarihi itibarıyla sürgün edilen insan sayısının 2.753.356 olduğunu, bu rakam içerisinde 165.000'inin Kırım Tatarı olduğunu iddia etmektedir. (Valery A. Tishkov, "The Soviet Empire before and after Perestroika", *Theory and Society*, Volume: 20, No: 5, Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union, October 1991, s. 607.)

³⁸ *A Chronicle Of Human Rights In The USSR*, May-June 1974, No: 9, s. 39-40. Fiili olarak 30 Haziran 1945 tarihinde özerkliğini kaybeden Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, "Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ortadan kaldırılması ve Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kırım eyaleti haline getirilmesi" hakkında 25 Haziran 1946 tarihinde çıkarılan ceza kararnameyi ile hukuken ortadan kaldırılmıştır. Conguest, sürgün haberlerinin batı kamuoyuna yansımaması için Sovyetler Birliğinin bir hayli çaba harcadığını fakat bu durumun Rusya dâhilindeki diğer halkları tedirgin etmesi üzerine iki yıl sonra SSCB Yüksek Şurası tarafından böyle bir ceza karamamesi çıkarıldığını ifade etmektedir. (Robert Conguest, *Akliselim Karşısında Rusya*, Nebiloğlu Yayınevi, İstanbul 1960, s. 98- 99.) The Times gazetesi ise II. Dünya Savaşı sırasında bu iki cumhuriyete mensup olanların vatana ihanetle suçlanarak sürgüne gönderilmelerinin resmi olarak ilk kez gündeme geldiğini belirterek bu iki özerk cumhuriyetin statülerinin değiştirilerek vilayet seviyesine indirildiğini dünya kamuoyuna duyurmuştur. ("The Soviet Republics Degraded", *The Times*, 27 June 1946)

³⁹ Edige Kırimal, "Moskova'nın Sürgün ve İmha Ettiği Milletler", *Dergi*, Sayı: 9, Münih 1957, s. 123.

başaramadıkları “*Türksüz Kırım*” idealini gerçekleştirmiş oluyordu.⁴⁰ Moskova yöneticileri Ukrayna ile ilişkileri geliştirmek amacıyla 19 Şubat 1954 tarihinde çıkardıkları bir kararnameyle de Kırım’ı Ukrayna Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne hediye etmiştir.⁴¹ Kırım Tatarları ise ellerinden alınmış haklarını talep etmek ve anavatana dönebilmek için Stalin’in ölümünü beklemek zorunda kalmıştır.

Stalin’in ölümünden sonra 14-25 Şubat 1956 tarihleri arasında toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. Kongresi’nin en önemli özelliği hiç şüphesiz ki “*tek adam kültürünün*” reddedilmesi ve kolektif liderlik prensibinin kabul edilmesi olmuştur.⁴² Stalin’den sonra parti genel sekreterliği koltuğuna oturan Hruşçov kongrede yapmış olduğu konuşmayla “*barış içinde bir arada yaşama*” sloganıyla Sovyet politikalarının daha açık, barışçıl, esnek ve kamuoyunun beklentilerine duyarlı bir seyir izleyeceğini bütün dünyaya duyurmuştur.⁴³

Bununla birlikte kongre bir bakıma Hruşçov’a geçmişiyile yüzleşme ve öz eleştiri yapma fırsatı da vermişti. Kongrenin 24-25 Şubat’taki gizli oturumunda konuşan Hruşçov, sözü 1944 yılında sürgüne gönderilen milletlere getirerek gerek Stalin’i gerekse Stalin dönemi uygulanan iç politikaları sert bir dille eleştirmiştir. Kendisini dinleyen delegelere Sovyet hükümetinin Millîyetçilik politikasına ve Lenin’in prensiplerine aykırı hareket eden Stalin’i “*korkunç hareket ve cinayetlerin müsebbibi*” olarak göstermiştir. Hatta “*kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, komünist ve komsomollar dâhil bütün milletleri, bir veya birkaç kişi yüzünden mes’ul tutmak, kitle halinde eziyet etmek, ıstırap çektirmek aklı başında herhangi bir kimsenin havsalsasının almayacağı bir şeydir*” diyerek Stalin’in deli olduğunu ima etmiştir. Kendisini “*adil ve demokrat*” bir lider gibi sunmak zorunda kalan Hruşçov’un asıl amacı kendi iktidarı için temiz bir sayfa açmaktır.⁴⁴ Stalin’in ölümünden sonra sürgün milletlerin durumunun ilk kez gündeme getirildiği bu kongre Sovyet halklarının geleceği açısından tam bir dönüm noktasıydı.⁴⁵

Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Doğuşu ve Anavatana Dönüş Mücadelesi

Kırım’a geri dönmeyi ve 30 Haziran 1945 tarihinde lağvedilen Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini yeniden kurmayı amaçlayan Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketi’nin düşünsel arka planı sürgünün ilk günlerine kadar uzansa da aktif mücadele tarihi olarak 1957 yılını kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihten önce sürgün

⁴⁰ Kırım Tatarlarını Orta Asya steplerine sürerek yarımadadan Tatarların varlığını silmeye çalışan Kremlin yönetimi 1944 yılı Ekim ayından itibaren de Tatar, Rum veya Alman kökenli tüm yerleşim birimlerinin, akarsuların, dağların isimlerini Rusça ile değiştirerek yarımadanın kültürel varlığını yok etmeye çalışmıştır. (“The Nation Stalin Deported”, *Workers’ Liberty*, No: 9, January 1988, s. 21.)

⁴¹ Gwendolyn Sasse, *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Harvard University Press, Cambridge 2007, s. 101.

⁴² “Soviet Rulers Re-elected, Discredited Cult”, *The Times*, 28 February 1956.

⁴³ “Break With Stalinism”, *The Times*, 29 February 1956. Hruşçov’un bu açıklamaları bazı komünist çevrelerin onu “*revizyonistlikle*” suçlamalarına neden olacaktır. Hatta Hruşçov’un özellikle İngiltere ile yakınlaşma isteği Pekin-Moskova çatışmasının temel sebebidir.

⁴⁴ M. Lütfi İlkiz, “20. Asırda Genocid: Kuzey Kafkasya’da Toptan Sürgün ve Katliam Nasıl Oldu?”, *Kuzey Kafkasya’da Sovyet-Rus Vahşeti...*, s. 19-20.

⁴⁵ Uehling, *Beyond Memory: The Crimean Tatars’ Deportation and Return*, s. 140.

edildikleri zorunlu iskân bölgelerinde ahırlarda, barakalarda ve iptidai şartlar altında yaşayan Kırım Tatarlarının öncelikli amacı hayatta kalabilmektir. Zira 18 Mayıs - 8 Temmuz 1944 tarihleri arasında sürgüne gönderilen 238.000 Kırım Tatarının sürgünü takip eden 18 ay içerisinde 110.000'i hayatını kaybetmişti.⁴⁶ Ayrıca Stalin rejiminin en şedid şekilde hüküm sürdüğü bu dönemde gasp edilmiş haklarını geri alabilmek için parçalanmış ve doğrudan gözetim altında yaşayan Kırım Tatarlarını bir araya getirebilmek için herhangi bir örgütlü harekete girişmek de neredeyse imkânsızdı.⁴⁷ Hatta bir kısım Kırım Tatarı, bu dönemde kendilerine karşı korkunç bir hata yapıldığını ve yetkililerin bu durumu en kısa sürede düzelteceklerini düşünüyordu. Bundan dolayıdır ki otoritelere karşı çıkmadıkları gibi yaşadıkları haksızlıkları protesto dahi etmemişlerdi.⁴⁸ Fakat rejim, Tatarları bir kez daha yanıltmıştı. Çünkü Yüksek Sovyet Prezidyumu 26 Kasım 1948 tarihinde “*daha önceden yaşadıkları topraklardan çıkarılan toplulukların bir daha geriye dönmelerine kesinlikle müsaade edilmeyeceğine*” dair bir kararname yayımlayarak sürgünlerin geri dönüşünü engellemiş oluyordu.⁴⁹

XX. kongreden yaklaşık bir yıl sonra 1957 yılında ise - Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları hariç - bütün sürgün milletler affedilerek geçmişte lağvedilmiş olan muhtar cumhuriyetlerini yeniden kurmuşlardır.⁵⁰ Çıkarılan bu kanun her ne kadar Kırım Tatarlarının “*doğrudan gözetim altında yaşamaları*” uygulamasını kaldırmışsa da anavatana dönmelerine ve sürgün sırasında müsadere edilen mallarını geri almalarına imkân tanımamıştır. Buna rağmen Sovyet yöneticilerinin almış olduğu bu karar anavatana dönmek isteyen Kırım Tatarlarına ilham kaynağı olmuştur. Kırım Tatarları Sovyet anayasası ve kanunları çerçevesinde tamamen demokratik yollarla meşru haklarını talep etmeye başlamıştır.⁵¹ Bu dönem, anavatanlarına dönmek isteyen Kırım Tatarlarının Sovyet yetkililerinin ve Komünist Parti üyelerinin müsaadesini almak amacıyla Moskova'ya heyetler, mektuplar ve dilekçeler göndermesiyle başlamış, zamanla daha organize bir hal alarak 1958 yılında Taşkent'te Teşebbüs Grubu adıyla bir teşkilatın kurulmasını sağlamıştır.⁵² Kırım Tatarlarının bir araya gelmesini sağlamak, Sovyet idarecilerine yazılan müracaatnamelere imza toplamak, Moskova'ya gidecek olan temsilcilerin masraflarını karşılamak, idam edilenlerin veya hapse atılmış olanların ailelerine yardım etmek amacıyla kurulan ve ilerleyen yıllarda Kırım Tatar Millî Kurtuluş

⁴⁶ *A Cronicle Of Current Events*, Numbers: 28-31 s. 148.; Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*: ..., s. 8. Kırım Tatarlarının bu dönemde maruz kaldığı gayri insani uygulamalar bu çalışmanın sınırlarını aştığı için ayrıntıya girilmemiştir. Konuyla ilgili çok sayıda kitap ve makale yayınlanmışsa da Kemal Özcan tarafından Ukrayna ve Sovyet arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan “*Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Hareketi (1944-1991)*” adlı eser, son yıllarda yapılmış önemli bir çalışmadır.

⁴⁷ Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 11.

⁴⁸ Greta Lynn Uehling, *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return*, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 138.

⁴⁹ Özcan, *Vatana Dönüş*..., s. 108-109.

⁵⁰ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 175-176. The Times gazetesi özellikle Volga Almanlarının ve Kırım Tatarlarının af kapsamı dışında tutulmasını eleştirerek kanunun anlamsız olduğunu ifade etmiştir. (“Germans on the Volga”, *The Times*, 6 January 1965.)

⁵¹ *A Cronicle of Current Events*, Numbers: 28-31, s. 139.

⁵² Kemal Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

Hareketi'nin temelini oluşturacak olan bu teşkilât kısa süre içerisinde Kırım Tatarlarının desteğini alarak sürgün bölgelerinin neredeyse tamamında örgütlenmiştir.⁵³ Bu durumun bir sonucu olarak Moskova'ya gönderilen heyetlerin, mektupların ve dilekçelerin sayısı da artmıştır. 1957 yılı Temmuz ayında Yüksek Sovyet'e gönderilen ilk dilekçenin altında 6.000 imza varken 1961 yılı Mart ayına kadar bu sayı 18.000'e çıkmıştı. Teşebbüs gruplarının yoğun çalışmaları sonucunda bu sayı her geçen artmış, 17-31 Ekim 1961 tarihlerinde toplanan Sovyet Komünist Partisi'nin XXII. kongresine 25.000 imzalı bir protesto mektubu gönderilmiştir.⁵⁴ Bu dönemin bir başka özelliği de yapılan müracaatlarda komünist prensiplere sadık kalınmasıydı. Gönderilen mektup ve dilekçelerde Lenin'in ve hayatta olan diğer komünist liderlerin eserlerine atıf yapılır, özellikle Lenin'in "*ulusların kendi kaderini tayin hakkı*" prensibi sıkça gündeme getirilirdi. Bu durum hareketin objektifliğini ve demokratik tavrını tartışmaya açsa da müracaatnamelerin altındaki imza sayısını artıran bir etkendi.⁵⁵

Sovyet anayasasını ve kanunlarını ihlal etmemeye özen gösteren Teşebbüs grupları yapmış oldukları bütün faaliyetlerden Komünist Partisi Merkez Komitesini haberdar etmesine rağmen bu tür faaliyetler kısa süre sonra Sovyet yöneticilerini rahatsız etmeye başlamıştır. 25 Ağustos 1958 tarihinde Kırım Komünist Partisi Bölge Komitesi Sekreteri Komyakov, Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Podgorny'e sunmuş olduğu bir raporda "*Kırım Türkleri tarafından yürütülen faaliyetlerin artık Sovyet Hükümeti'ni iyice rahatsız etmeye başladığını*" ifade etmiştir. Podgorny'nin bu raporu Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne iletilmesinden sonra Kırım Tatarları üzerindeki baskılar artmış ve Millî Hareket'e mensup olanlar tutuklanmaya başlamıştır.⁵⁶ Şevket Abdurramanov ve Enver Seferov adlı iki Kırım Tatarının 1959 yılında tutuklanması bu anlamda kayıtlara geçen ilk olaydır. İki yıl tutuklu kaldıktan sonra 1961 yılı Ekim ayında "*anti Sovyet propaganda yapmak*" ve "*etnik çatışma çıkarmak*" suçlamasıyla mahkemeye sevk edilen sanıklardan Abdurramanov yedi, Seferov ise beş yıl katı rejimli çalışma kamplarında hapse mahkûm edilmiştir.⁵⁷ İkinci olay ise 1962 yılı başlarında Taşkent'te yaşanır. Bir grup genç Tatar "*Vatana Dönüş İçin Kırım Türkleri Gençlik Birliği*" adıyla anayasal kurallar çerçevesinde, Leninist ilkelere bağlı, resmi bir teşkilat kurmak amacıyla bir araya gelir. Fakat yapılan toplantıda fikir birliği sağlanamaz. Buna rağmen toplantıdan birkaç gün sonra toplantıya katılan Marat Ömerov, Refat Gocenov, Seyit Hamza Ömerov ve Ahmet Hasanov Sovyet istihbarat ve gizli servisi KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti) tarafından gözaltına alınır. Gocenov ve Hasanov delil yetersizliğinden serbest bırakılırken⁵⁸ Marat ve Seyit Hamza Ömerov "*rejim aleyhtarı teşkilat kurmak, propaganda ve ajitasyon*" suçlamasıyla mahkemeye sevk edilir. Marat Ömerov'u dört, Hamza Ömerov'u ise üç yıl katı rejimli çalışma kamplarında hapse mahkûm eden mahkeme, toplantıya katılan gençlerin bazılarının işten bazılarının da okuldan atılmasına karar vermişti. İşini kaybedenler arasında Taşkent Uçak Fabrikasında

⁵³ Kırmıoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 13.

⁵⁴ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 176.

⁵⁵ Kırmıoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 12-14.

⁵⁶ Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 121-123.

⁵⁷ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 176.

⁵⁸ Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 126.

işçi olarak çalışan ve sonraki yıllarda Millî Hareket'in liderliğini yapacak olan Mustafa Cemiloğlu⁵⁹ da vardır.⁶⁰

1964 yılı gerek büyümekte olan Millî Hareket içerisinde gerekse Komünist Partisi içerisinde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Komünist Partisi Merkez Komitesinin 14 Ekim 1964 tarihinde yapılan toplantısında istifaya zorlanan Hruşçov⁶¹ koltuğunu Brejnev'e⁶² bırakmak zorunda kalmıştır. Brejnev'in iktidarı ele geçirmesi, Hruşçov döneminde yaşadıkları mağduriyetlerin giderileceğini düşünen Kırım Tatarlarını kısa süreliğine de olsa heyecanlandırmıştı.⁶³ Ancak Brejnev'in 19 Ekim 1964 tarihinde Kızıl Meydanı dolduran ve yeni yönetimin politikalarını merakla bekleyen Rus halkına hitaben yaptığı konuşmada Sovyet politikalarında herhangi bir değişikliğin olmayacağını ifade etmesi, Kırım Tatarları için yeni bir hayal kırıklığı olmuştur.⁶⁴ Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1964 yılından itibaren faaliyet sahasını genişleten Millî Hareket, Kırım Tatar halkının meşru taleplerini içeren mektup veya dilekçeleri, Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne iletmekle görevli temsilciler vasıtasıyla Moskova'da kalıcı lobi faaliyetlerine

⁵⁹ 13 Kasım 1943 tarihinde Kırım'da (Bozköy) doğan Mustafa Cemiloğlu'nun annesinin adı Mahfure, babasınınki ise Abdülcemil'dir. Henüz altı aylıkken Kırım'dan Özbekistan'ın Andican Bölgesi'ne sürgün edilen Mustafa'nın çocukluğu burada geçmiştir. 1955 yılında ise ailesiyle birlikte Taşkent yakınlarında bir kasabaya yerleşir. 1959 yılında ortaokulu bitiren Mustafa, Taşkent Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kayıt yaptırmak istemiş ancak; Sovyetlere sadık olmayan bir milletin mensubu olduğu gerekçesiyle bu istek reddedilmiştir. Bunun üzerine Taşkent Uçak Fabrikası'nda işçi olarak çalışmaya başlayan Mustafa 1961 yılında Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilatı'nın kurucuları arasında olduğundan dolayı işten çıkarılır. 1962 yılında Taşkent Ziraat Mekanizasyonu ve Sulama Enstitüsüne yazılır. Ancak üç yıl sonra KGB'nin müdahalesiyle "Milliyetçi, Komünist Parti ve Sovyet Devleti aleyhine propaganda yapmak ve yazmış olduğu Kırım'da XIII ve XVII. Yüzyıllarda Türk Medeniyeti adlı makalesini enstitü öğrencileri arasında dağıtmakla suçlanarak okuldan atılır. Enstitüden atıldıktan sonra askere çağrılan fakat "benim milletimi yok sayan, tanımayan bir devlete askerlik yapmam" diyerek Kızıldoru'da askerlik yapmayı reddeden Mustafa, tutuklanarak 1,5 yıl hapse mahkûm edilir. Böylece ilk cezasını alan Mustafa, 1986 yılının sonlarına kadar çeşitli sebeplerle altı defa daha hapis cezasına çarptırılmış ve toplam 15 yıl hapis yatmıştır. Bkz. Zafer Karatay, "Bir Kahraman ve İnsan Hakları Savunucusu: Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu", *Ekovitrin*, 2013/3, Sayı: 159, s. 66.; Zinaida M. Grigorenko, "Mustafa Cemilev Altı Aylık İken Siyasi Mahpus Olmuştu", (Türkçeye Çeviren: Selim Taygan), *Emel*, Sayı: 141-145, Mart-Aralık 1984, s. 36-40.

⁶⁰ Necip Abdülhamitoğlu, "Mustafa Cemiloğlu Kimdir?", *Emel*, Sayı: 93, Mart-Nisan 1976, s. 10.; Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: ...*, s. 9-10.

⁶¹ Sovyet resmi haber ajansı Tass, Hruşçov'un yaşının ilerlemesinden ve sağlık problemlerinden dolayı istifa ettiğini bildirmişse de gerçek olan Hruşçov'un istifaya zorlandığıdır. Hatta Avrupa'daki bazı komünist parti yetkilileri Hruşçov'un istifasıyla ilgili gerçeklerin kamuoyuyla paylaşılmasını talep etmiştir. Bkz. "European Communists Demand Truth On Khrushchev" *The Times*, 21 October 1964. Gerçek olan şu ki Hruşçov iktidara geldiği şekilde iktidardan uzaklaştırılmıştır. Yalnız bir fark var ki o da Hruşçov, iktidar savaşına girdiği Beria'ya hayat hakkı tanımadıkça kendisini iktidardan uzaklaştıranlar yaşamasına müsaade etmişlerdir.

⁶² Çelik işçisi bir babanın oğlu olarak 19 Aralık 1906 tarihinde Ukrayna'nın Dneprodzerzhinsk eyaletinde dünyaya geldi. 15 yaşından itibaren çalışmaya başladı. Boş vakitlerinde toprak ıslahı ve sulama eğitimi olarak kadastro uzmanı oldu. 1927 yılında Ural bölgesine giderek üç yıl içerisinde bölgenin tarım idaresinden sorumlu başkanı oldu. 1928 yılında Komünist Partiye katıldı ve Stalin'in 1937 yılında başlattığı büyük tasfiye hareketi sonrası parti içerisinde yıldızı parladı. Aynı yıl doğduğu eyaletin belediye başkan yardımcılığına seçildi. Dneprodzerzhinsk eyaletinin bölgesel komitesinin ilk sekreteri oldu. 15 Ekim 1964 tarihinde 57 yaşındayken Komünist Parti Genel Sekreterliği koltuğunu Hruşçov'dan devraldı. Bkz. "Khrushchev Gives Up "Old and Ill", *The Times*, 16 October 1964.

⁶³ Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 129.

⁶⁴ "Mr. Brezhnev Says Soviet Policy Unchanged", *The Times*, 20 October 1964.

başlamıştır. 1965 yılında da Kırım Tatarlarının yaşadığı her yerde “*Kırım Tatar Halkının Ulusal Problemlerini Çözmede Parti ve Hükümete Yardımcı İcra Grupları*” adıyla resmi sıfatı olmayan bir teşkilat kurulmuştur. Kırım Tatar halkı tarafından seçilen üyelerin - yaklaşık 5000 kişi - isimleri Merkez Komiteye bildirilmiştir. 1969 yılında Merkez Komite başta olmak üzere hükümet organlarına gönderilen protesto mektubunda grubun amaçları; hiçbir şekilde kanunların sınırlarını aşmadan, Kırım Tatar halkının gerçek amaç ve isteklerini parti ve hükümet yetkililerine bildirmek, hükümete gönderilen dilekçelere imza toplamak ve temsilcilerin Moskova’ya gönderilmesi için insanlardan bağış yoluyla para toplamak ve hapiste olan Millî Hareket üyelerinin ailelerine yardımcı olmak şeklinde belirtilmiştir.

İcra grupları, Millî Hareket’in güncel problemlerinin tartışıldığı, Moskova’da bulunan temsilcilerin göndermiş olduğu raporların okunduğu, yüzlerce kişinin katıldığı düzenli toplantılar organize etmiştir.⁶⁵ Bu toplantılar eyalet düzeyinde olduğu gibi bazen de eyaletlerin sınırlarını aşmıştır. Sovyet yetkili makamlarının bu tür faaliyetlere verdiği tek cevap baskıcı politikalarını artırmak olmuştur. Kanunen cevap verme zorunluluğuna rağmen ilk başlarda birçok mektup ve dilekçe görmezden gelinmiş, toplantılar engellenmeye çalışılmış, hareketin aktif üyeleri üzerinde çeşitli baskılar uygulanmıştır.⁶⁶ Brejnev döneminin totaliter politikaları, Kırım Tatarlarını motivasyon kaybına uğratarak Millî Hareketi doğmadan boğabilmeyi amaçlarken tam aksine 1960’lı yılların ortalarından itibaren Millî Hareket içerisinde farklı bir stratejiye ve bakış açısına sahip radikal bir kanadın doğmasına sebep olmuştur. Bu tarihe kadar Millî Hareket’in liderliğini, Kırım Tatarlarının problemlerinin yegâne çözümünün “*Sovyet iktidarına ve Komünist Partiye mutlak sadakatten*” geçtiğini düşünen Tatar komünistleri, Kızıl Ordu veya Partizan gruplarının saflarında çarpışmış gaziler yaparken bu tarihten sonra liderlik, sürgünde doğmuş olan - çoğunluğu akademisyen, mühendis, memur ve işçilerden oluşan - genç Tatarların eline geçmiştir.⁶⁷ Millî Hareket’in bu tarihe kadar uygulamış olduğu stratejiyi “*hayalci, dar görüşlü ve Kırım Tatar halkı için küçük düşürücü*” olarak gören bu kanat, “*ancak Sovyet hâkimiyeti, Kırım Tatar Millî meselesinin çözümlenmeden kalmasının kendisine, çözümlenmesinden çok daha pahalıya patlayacağını anladığı takdirde problemin hallinin mümkün olabileceğine*” inanıyordu.⁶⁸ Bu durum aynı zamanda Millî Hareket’in tamamen rejim karşıtı bir karakter kazandığının da ilk işaretiydi.⁶⁹ Özellikle 29 Mart 1966 tarihinde başlayan Sovyet Komünist Partisi’nin XXIII. kongresine hitaben yazılan müracaatnamenin altında ki 120.000 imza bu durumun bir sonucuydu. Bu sayı aynı

⁶⁵ Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kuruluş yıldönümü, Lenin’in doğum günü veya sürgününün yıldönümleri gibi sembolik tarihlerde yapılan miting ve toplantılar Kırım Tatarlarının bir araya gelerek seslerini duyurmalarına vesile olmuştur. Bu duruma en güzel örnek ise ABD’de yaşayan Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 1984 tarihinde yani sürgününün 40. yılında Birleşmiş Milletler binası önünde yapmış oldukları gösteridir. Bkz. David Kowalewski, “The Protest Uses of Symbolic Politics in the USSR”, *The Journal of Politics*, Volume: 42, No: 2, May 1980. s. 458-460.

⁶⁶ Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians*:..., s. 10.

⁶⁷ Borys Lewytzkyj, *Opposition in der Sowjetunion 1960-1972*, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München 1972, s. 103.

⁶⁸ Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 14-15.

⁶⁹ Hakan Kırımlı, “Kırım Tatar Millî Hareketi” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 463.

zamanda Millî Hareket'in gelmiş olduğu noktayı da göstermekteydi. Çünkü o zaman kadar Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki hiçbir dinî, Millî ve insan hakları hareketi bu sayıya ulaşabilmiş değildi.⁷⁰ Bundan dolayıdır ki Kırım Tatarlarının bu faaliyetleri daha sonra Sovyetler Birliği'ndeki Millî hareketler ve insan hakları hareketlerince taklit edilecektir.⁷¹ Rejim muhaliflerinin Millî Hareket'ten esinlendiği bir başka alan da basın-yayın faaliyetleriydi. Bu dönemde faaliyetlerini gayriresmi bültenler şeklinde yayınlamaya başlayan Millî Hareket, sonradan *samizdat* adı verilecek olan rejim karşıtı yer altı basınının da öncülüğünü yapmıştır.⁷²

Komünist Partisinin XXIII. kongresi yaklaşırken Moskova'daki temsilcilerin sayısı da 125'e ulaşmıştı. Neredeyse tamamı yetişkinlere ait 120.000 imzalı dilekçeye ek olarak 14.284 mektup ve çok sayıda telgraf, hükümet ve parti yetkililerine gönderilmiştir. Gönderilen bu mektup ve dilekçelerde; sürgündeki Kırım Tatarlarının Kırım'a geri dönmesini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması, Lenin'in Milliyetler politikasına uygun bir şekilde lağvedilen Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulması, Komünist Parti'den ihraç edilen Tatarların yeniden parti üyeliğine kabul edilmesi, tutuklu bulunan Tatarların serbest bırakılarak rehabilite edilmesi ve Kırım Tatar tarihini tahrif edenlerin cezalandırılması talep edilmekteydi.⁷³ Ayrıca sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının 1944-45 yılları arasında % 46'sının öldüğünü destekleyen 7 ciltlik bir çalışma da Merkezi Komite'ye sunulmuştur. Bunun üzerine Sovyet Yüksek Şurası Genel Sekreteri Georgadze, 28 Mart 1966 tarihinde Moskova'da bulunan temsilcilerden 10 tanesini kabul ederek, taleplerinin bir ay içerisinde gözden geçirileceğine dair söz vermiştir. Fakat verilen sözlerden de herhangi bir sonuç çıkmayınca 17.000 mektup ve 115.000 imzalı yeni bir dilekçe hazırlanmıştır. Moskova'daki temsilcilerin sayısının her geçen gün artması ve Moskova'da uzun süreli ikâmet etmelerini engellemek isteyen Sovyet hükümeti, otel sahiplerini uyararak temsilcilere yer verilmemesini sağlamıştır. 25 Haziran'da merkez komite binasında ele geçirilen temsilciler, şehirden zorla kovulmuştur. Bunun üzerine Moskova'ya gönderilen temsilcilerin sayısı artırılmış, Kırım Tatarlarının yoğun olarak yaşadığı Özbekistan başta olmak üzere diğer bölgelerde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Mitinglere katıldıkları gerekçesiyle tutuklanan ve 9 ay tutuklu kaldıktan sonra yargılanan dört kişi "*etnik çatışma ortamını körüklemek*" suçlamasıyla üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁴

Protesto gösterilerinin sınırları genişlemeye başlayınca 1966 yılı Eylül ayında Kırım Türklerinin yaşadığı cumhuriyetlerin ceza kanunlarına gösteri, toplantı ve basın-yayın

⁷⁰ The Times gazetesi Sovyetler Birliğinde yaşanan çeşitli protesto hareketleri içerisinde "*anavatanlarına dönebilmek ve kaybettikleri kültürel hakları geri kazanabilmek*" için başlatmış oldukları kampanyada bir belge altında en fazla imzayı Kırım Tatarlarının topladığına dikkat çekmiştir. ("Religious protest by Soviet women", *The Times*, 6 November 1969.) Ünlü insan hakları savunucusu Sergey Kovalyov'da Rusya'da herhangi bir mahkemeyi protesto etmek için 700 imzanın bile çok büyük bir sayı olduğu bu dönemde Kırım Tatarlarının 40.000 imza toplayabildiğini ifade etmektedir. (Karatay, "Kırım Tatar Millî Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları", s. 4.)

⁷¹ Kırımoglu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 12-14.

⁷² Kırımli, "Kırım Tatar Millî Hareketi" s. 463.

⁷³ Lewytzkij, *Opposition in der Sowjetunion 1960-1972*, s. 106-107.

⁷⁴ Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: ...*, s. 10.

faaliyetlerini yasaklayan üç yeni madde eklenmiştir.⁷⁵ 27 Eylül'de çıkarılan bu kanunlar Kırım Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 45. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen mitingden bir gün sonra yürürlüğe konmuştur. Tamamen yasal olan bu mitinglerin birçoğu polis tarafından zorla dağıtılmış, yüzlerce Tatar “*holiganlık*” suçlamasıyla 15 gün hapis cezasına çarptırılmıştır. Üçü Komünist Parti üyesi olmak üzere 17 kişi de 191-6 ve 192. maddeler gereğince iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁶ Tutuklanmalarına ve Moskova'dan kovulmalarına rağmen 1967 yılı ortalarında Moskova'da bulunan ve sayıları 400'e yaklaşan temsilciler, kaybedilen haklarının iade edilmemesi durumunda Kızıl Meydan'da protesto gösterisi yapacaklarını kamuoyuyla paylaşarak Sovyet idarecilerini tehdit etmişlerdir.⁷⁷ Millî Hareket'in bu mücadelecisi ve kararlı tutumu her geçen gün büyüyerek dünya kamuoyunun dikkatini Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları ihlallerine ve Kırım Tatarlarının problemlerine çekmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu 5 Eylül 1967 tarihinde yayınlamış olduğu bir kararname ile Kırım Tatarlarının siyasi, medeni, sosyal ve kültürel haklarını iade etmiştir. Kararname ayrıca Kırım Tatarlarına da diğer Sovyet vatandaşları gibi istedikleri yerlerde çalışma ve ikamet etme hakkı tanımaktaydı.⁷⁸ Bunun üzerine yüzlerce Kırım Tatar ailesi Kırım'a geri dönmüş⁷⁹ fakat kararnamenin “*empyralist propagandayı etkisiz kılmak maksadıyla neşredildiği ve Kırım Tatarları için Sovyetler Birliği'nin her tarafında yaşayabilmeleri hususunun hiç bir şekilde Kırım'a yerleşmeleri anlamına gelmediği*” gerçeğiyle karşılaşmışlardı.⁸⁰ Çünkü kararnamenin yayınlanmasından sadece birkaç gün önce pasaport kanununda yapılan değişiklikle Tatarların Kırım'a yerleşmeleri engellenmişti.⁸¹ Ayrıca kararname Kırım Tatarlarını bir millet olarak değil de daha önce Kırım'da yaşamış Tatar vatandaşları olarak tanımlamıştı. Sovyet yetkilileri tarafından bilinçli bir şekilde yapılan bu tanımın amacı ise Kırım Tatarlarını millet olarak tasfiye ederek 1944 sürgününü meşru bir zemine oturtmaktır.⁸²

⁷⁵ Özcan'a göre SSCB ceza kanununda olup diğer cumhuriyetlerde olmayan maddeler şunlardır: Sovyet düzenini karalama 190/1, arma ve bayrağa hakaret 190/2 ve kamu düzenini bozma 190/3. (Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 131.) Sheey ve Nahalyo ise iki madde eklendiğini ve eklenen 191-4. maddenin “Kasıtlı bir şekilde Sovyet hükümetini ve sosyal düzenini kötüleyen faaliyetlerle”, 191-6. Maddenin ise “Toplumsal düzeni ihlal eden hareketleri örgütlenme veya bu tür hareketlere aktif olarak katılanlarla” ilgili olduğunu ve her iki maddenin de karşılığının üçer yıl hapis cezası olduğunu iddia etmişlerdir. (Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: ...*, s. 10.)

⁷⁶ Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: ...*, s. 10.

⁷⁷ “The nation Stalin deported”, *Workers' Liberty*, No: 9, January 1988, s. 21.

⁷⁸ The Times gazetesi, 1964 yılındaki Bonn-Moskova yakınlaşmasının bir sonucu olarak Volga Almanlarının haklarının iade edildiğini, Türkçe konuşan Kırım Tatarlarına verilen hakların da Moskova-Ankara arasında yaşanan iyi ilişkilerle açıklanabileceğini ifade etmiştir. (“Tatars win back their rights”, *The Times*, 12 September 1967)

⁷⁹ Millî Hareket tarafından tutulan istatistiklere göre 1968-1969 yılları arasında 250'si yasal yollarla (işçi olarak) geri kalanı ise bireysel çabalarıyla toplam 900 aile Kırım'a dönmüş ancak bunların bir kısmına ikamet izni verilmeyerek geldikleri yerlere gönderilmişlerdir. (A Chronicle of Current Events, Numbers: 28-31, s. 132.) Ukrayna Komünist Parti Merkez Komitesi Parti Arşivi'ne ait kayıtlarda ise 1968-1972 yılları arasında 3496 kişinin Kırım'a geldiğine dair bilgiler mevcuttur. (Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, s. 141.)

⁸⁰ Kırmıoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 18.

⁸¹ Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 141.

⁸² Peter Reddaway, *Uncensored Russia: Protest and Dissent In The Soviet Union*, American Heritage Press, New York and e.t.c., 1972, s. 250.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen kararnemeyi Sovyet yöneticileri tarafından kendilerine verilmiş bir taviz olarak kabul eden Millî Hareket, 1968 yılından itibaren daha kararlı ve çetin bir mücadeleye girişmiştir.⁸³

Hak, Dilemekle Değil; Direnmekle Alınır: Dilemekten Vazgeçiniz!

Kırım Tatarlarının totaliter bir rejim altında her türlü şiddete, baskıya, hapis cezasına ve sürgüne rağmen anavatanlarına dönebilmek için başlatmış olduğu demokratik ve şiddetten uzak mücadelesi, dönemin şartları gereği az sayıda da olsa, bazı Sovyet insan hakları savunucularının dikkatini çekmiştir. 1968 yılından itibaren temel stratejisini insan hakları savunucuları ve örgütleriyle işbirliği üzerine kuran Millî Hareket, Andrey Saharov, Pavel Litvinov, Viktor Krasin, Sergey Kovalyov, Sergey Pesorov, Aleksey Kosterin, Piyotr Grigorenko, İlya Gabay ve Henrih Altunyan gibi insan hakları savunucularının bir kısmıyla işbirliği yapmayı başarmıştır. Millî Hareket batılı gazetecilerle ilişki içerisinde olan bu kişiler vasıtasıyla batı kamuoyuna bilgi sızdırmaya ve seslerini duyurmaya başlamıştır. Mustafa Cemiloğlu, Sovyet insan hakları savunucularının, hürriyetlerini kaybetme tehlikesine rağmen Kırım Tatarlarının mücadelesini destekleyerek hükümet tarafından Tatar halkına karşı yapılan haksızlıklara karşı çıkan bildirimler dağıttıklarını belirtmiş hatta bu bildirimlerin “*Moskova’daki rejim muhalifleri ve yabancı ülkelerin basın muhabirleri vasıtasıyla*” Batı’ya ulaştırıldığına dikkat çekmiştir.⁸⁴ Bu durum ise hiç şüphesiz ki yeni dönemde Millî Hareket’in en büyük kazanımı olacaktır. Bu anlamda Millî Hareket’i destekleyen ilk Sovyet insan hakları savunucusu, eski bir Komünist Partisi üyesi ve ünlü bir yazar olan Aleksey Kosterin’dir. Kosterin, sadece Kırım Tatarlarının değil, aynı zamanda Sovyetler Birliğindeki ezilmiş milletlerin de - özellikle de sürgün edilenlerin - destekçisi olarak biliniyordu. 1968 yılında Sovyet makamlarına yazdığı bir mektupta, Kırım Tatarlarına ve Volga Almanlarına hâlâ anavatanlarına dönme hakkının vermediğini belirten Kosterin, Stalin döneminden itibaren uygulanan bu tür soykırım politikalarını terk etmesi için Kremlin’e çağrıda bulunmuştur.⁸⁵ Bu tür faaliyetlerinden dolayı Komünist Partisi karşıtlığıyla suçlanan ve 24 Ekim 1968 tarihinde Komünist Partisi’nden istifa eden Kosterin kısa bir süre sonra 10 Kasım 1968’de de ölmüştür.⁸⁶

Kırım Tatarlarının problemlerinden, arkadaşı Kosterin vasıtasıyla haberdar olan, Sovyet ordusunda generallik rütbesine kadar yükselmiş Ukraynalı Pyotr Grigorenko, Kosterin’den aldığı mirası hayatının sonuna kadar devam ettirerek Millî Hareket’in dostu ve en aktif savunucusu olmuştur. 1944 yılında Kırım Tatarlarına yapılan uygulamayı “*soykırımın en açık ve saf hali*” olarak değerlendiren Grigorenko, verilen mücadelenin “*dar Millîyetçi bir kabukla kapatılmaması gerektiğine*” vurgu yapmıştır. SSCB’deki Rus ve Ukraynalılar başta olmak üzere, Tatarlarla aynı acıları paylaşan milletlerle temas kurulmasının önemine değinen Grigorenko, Millî Hareket’in uluslararası örgütlerle işbirliği yapmasını tavsiye etmiştir.⁸⁷ Kosterin’in doğum günü vesilesiyle Kırım Tatarlarının düzenlediği kutlamada, Grigorenko’nun yaptığı konuşma ise Millî Hareket’in

⁸³ Abdülhamitoğlu, *Türksüz Kırım Yüzbinlerin Sürgünü*, s. 147-148.

⁸⁴ Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 15.

⁸⁵ Reddaway, *Uncensored Russia:...* s. 250. Sheey, Nahalyo, *The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians:...*, s. 13.

⁸⁶ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 194-196.

⁸⁷ *A Chronicle Human Rights of The USSR*, No: 9, s. 32.

radikalleşmesinde çok büyük etki yapmıştır. Millî Hareket'in geleceği açısından son derece önem arz eden bu konuşmada Grigorenko; “*düşmanınızı yanlış değerlendiriyorsunuz. Dürüst insanlarla muhattab olduğunuzu zannediyorsunuz. Bu doğru değildir. Parti liderlerine alçak gönüllükle yazılmış ricalarla hitap ediyorsunuz... Rica ettiğiniz müddetçe davanız ilerlemeyecektir. Bu anormal duruma son vermek için, yasaların öngördüğü şeyler için rica edilmemesi, bunların talep edilmesi gerektiğini öğrenmelisiniz. Faaliyetlerinizi dilekçe yazmayla sınırlandırmayın*” diyerek bu güne kadar izlenen stratejinin yanlış olduğunu ve taleplerini anayasanın sağladığı her türlü imkânla güçlendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸ Sovyet makamlarına yazmış olduğu mektuplarla Kırım Tatarlarının maruz kaldığı haksızlıkları protesto eden Grigorenko, zamanla Sovyet insan hakları hareketinin en bilinen üyelerinden ve önde gelen rejim muhaliflerinden biri olmuştur. Kırım Tatarlarıyla olan yakın ilişkisinden dolayı Sovyet rejiminin en ağır ve korkunç cezalarına maruz kalan Grigorenko, 7 Mayıs 1969 tarihinde bir grup Kırım Tatarı'nın mahkemesini takip etmek üzere gittiği Taşkent'te yerel makamlar tarafından tutuklanmıştır.⁸⁹ Özel bir psikiyatri hastanesinde dört yıl tutuklu kaldıktan sonra 19 Eylül 1973 tarihinde Moskova'ya 100 km. uzaklıktaki Stolbovaya istasyonunda genel bir psikiyatri hastanesine nakledilmiştir.⁹⁰ Sovyet rejiminin baskılarına daha fazla dayanamayarak ABD'ye giden Grigorenko, ölünceye kadar Kırım Tatarlarının ve çeşitli baskılara maruz kalmış kişilerin haklarını savunmaya devam etmiştir.⁹¹

1968 yılından itibaren Kırım Tatarlarının mücadelesine destek veren Sovyet insan hakları hareketinin önemli isimlerinden biri olan ünlü Rus fizikçisi Andrey Saharov da Stalinist politikaları şiddetle eleştirerek vatandaşlık hakları ihlal edilen Tatarların durumunun “*utanç verici*” olduğunu ifade etmiştir. Sovyetler birliği başta olmak üzere dünyadaki insan hakları ihlallerine dikkat çekerek bu anlamda farkındalık oluşturmaya çalışan Saharov, 1973 yılında İnsan Hakları Beynelmillel Birliği ve 1975 yılında da Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.⁹²

Kosterin ve Grigorenko gibi Sovyet insan hakları hareketinin önemli bir figürü ve Millî Hareket'in bir başka ateşli savunucusu da İlya Gabay'dır. Millî Hareket'e verdiği

⁸⁸ Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 195-196.

⁸⁹ Millî Hareket liderleri (Zampira Asanova, Enver Ahmetov, Reşat Cemilev, Ayder Seytulayev ve İbrahim Holopov) hem kendi meselelerine hem de Grigorenko'nun tutuklanmasına dikkat çekmek amacıyla 5-7 Haziran 1969 tarihinde Moskova'da toplanan Uluslararası Komünist ve İşçi Partileri Konferansının ikinci günü Mayakovski Meydanı'nda bir protesto gösterisi düzenlemişlerdir. “*Lenin'in Milliyetler Politikasına Selam*”, “*Komünistler Kırım'ı Kırım Tatarlarına Geri Verin*”, “*Kırım Tatarlarına Zulmetmeyi Bırakın*” ve “*General Grigorenko'ya Özgürlük*” sloganlarıyla pankart açan grup, Rus polisinin kıskırtması sonucu çevrede toplanan öfkeli bir kalabalığın saldırısına uğramıştır. Daha sonra sorgulanmak üzere Moskova Polis Merkezine götürülen göstericiler, ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakılmıştır. (Reddaway, *Uncensored Russia: Protest and Dissent In The Soviet Union*, s. 254-255)

⁹⁰ *A Chronicle of Current Events*, No: 28-31, s. 100-101; “*General Held in Russia*”, *The Times*, 8 May 1969; “*Russian general confined in institution*”, *The Times*, 31 October 1969.

⁹¹ Grigorenko hem oğlunu ziyaret etmek hem de prostat rahatsızlığı olduğu için tedavi olmak amacıyla 1979 yılı Aralık ayında ABD'ye gitmiştir. Sovyet makamlarının ülkeye girişini yasaklayarak pasaportunu iptal etmesini protesto eden Grigorenko, Sovyet vatandaşlığından çıktığını kamuoyuna duyurmuştur. (“*Petro Grigorenko, 79 Human Rights Activist*”, *Ocala Star Banner*, 23 February 1987; “*Grigorenko, rights activist, dies at 79*” *The Free Lance-star*, 23 February 1987)

⁹² Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 198.

destekten dolayı ağır cezalara çarptırılan fakat Sovyet makamlarına inat; “Kırım Tatarlarının yılmaz ve haklı davasında onlarla birlikte küçük de olsa bir şeyler paylaştığım için çok mutluyum” diyen Gabay, bu cümlesiyle samimiyetini ve kararlılığını ortaya koymuştur.⁹³

Bu dönemde Millî Hareket temsilcilerinin izlemiş olduğu bir başka strateji ise insan hakları savunucularına ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere bazı uluslararası teşkilatlara Kırım Tatar halkının problemlerini içeren mektuplar göndererek kamuoyu oluşturmaktı. Sovyet insan hakları savunucusu Sergey Kovalyov, Kırım Tatar Millî Meclisi Türkiye Temsilcisi Zafer Karatay’la yaptığı bir söyleşide: “... *Birleşmiş Milletler’e ve başka uluslararası teşkilatlara, yurt dışına işte böyle mektuplar yazarlardı... Çok iyi hatırlıyorum, Andrey Saharov ve ben bu tip mektuplardan muazzam sayıda aldık. Mektuplarda binlerce imza vardı. Saharov’la ikimiz bu kâğıtlarla ne yapacağımızı bilemiyorduk. Bildiriyi ve ekteki upuzun imza listesini kendi kanallarımızdan ilgili adrese yolladık*” diyerek gönderilen bu mektupların önemine dikkat çekmiştir. Kırım Tatar temsilcilerinin insan hakları savunucularına göndermiş oldukları mektuplar sayesinde Millî Hareket’e destek veren bir başka Sovyet insan hakları savunucusu da Pavel Litvinov’dur. Yıllar sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide “... *Yazdıkları bu mektuplara hayran kalmıştım, dil çok kibardı. Kırım Tatarları sürgün edildikleri, zorla atıldıkları evlerine dönmek isteyen Müslümanlardır. Onlar barışçıldır. Şiddete başvurmazlar. Tıpkı Martin Luther King gibi, Gandhi ve Tolstoy’un fikirleri doğrultusunda barışçıl mücadeleye inanırlar. Ama kimse onlara ilgi göstermiyordu. O zamanlar Pyotr Grigorenko ile tanışmıştım. Sene 1966’ydi. Onun evinde Sergey Pesorov ve Kosterin ile tanıştım. Onlar bana Kırım Tatarları tarafından kendilerine yazılan mektupları gösterdiler ve o noktada ben onlara katılıp bu insanları destekleme konusunda kesin kararımı vermiştim*” diyerek bu mektupların üzerinde ne derece etkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Kırım Tatarlarının mücadelesiyle ilgilenen bir başka insan hakları savunucusu da Sovyetler Birliği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan ünlü akademisyen Peter Reddaway’dır. Tatarların “*Moskova’daki insan hakları hareketiyle çok yakın bağlantılar*” kurmasını büyük bir başarı olarak değerlendiren Reddaway, 1968 yılından itibaren “*dışarı sızan dosyalar sayesinde*” sistematik bir şekilde Kırım Tatarlarından haberdar olmaya başladığını belirtmiştir.⁹⁴ Reddaway’ın Millî Hareket’e yapmış olduğu en büyük katkı ise hiç şüphesiz ki Kırım Tatarlarının problemlerini Batı kamuoyuna duyurması olmuştur. Londra’da yayınlanan The Observer gazetesinin, bir yıl gecikmeli olsa da 30 Mart 1969 tarihli nüshasının ilk sayfasında “*Exiled Tartars in struggle with Kremlin*” başlığıyla Çirçik olaylarına⁹⁵ ve Kırım Tatarlarının mücadelesine yer vermesi bir anda Batı kamuoyunun

⁹³ Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 161.

⁹⁴ Karatay, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları”, s. 4-6.

⁹⁵ Kırım Tatarlarının 21 Nisan 1968 tarihinde Taşkent yakınlarındaki Çirçik kasabasında geleneksel bahar bayramını (Derviza) ve Lenin’in 98. doğum yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenledikleri törenin milis kuvvetler tarafından basılması üzerine çıkan olaylarda 300’den fazla Kırım Tatarı gözaltına almış, bunlardan 10’u “*kamu düzenini bozmaktan*” hüküm giymişti. (Samizdat: *Voices of the Soviet Opposition*, (Edited: George Saunders), Monad Press, New York 1974, s. 325-326.; “Tartars fight soldiers”, *The Times*, 4 May 1968)

dikkatini Kırım Tatarlarının üzerine çekmesine sebep olmuştur.⁹⁶ Bu tarihe kadar tirajı yüksek hiçbir basın yayın organında Kırım Tatarlarıyla ilgili makalelere yer verilmediğini iddia eden Reddaway; “*Londra’da günlük çıkan Observer gazetesinin editörü ile arkadaşım. Onu bunun gerçek bir kaynak olduğuna ve gerçek bir hareket olduğuna ve fotoğrafların da gerçek olduğuna ikna ettim. David Astor beni şaşırtarak ve aynı zamanda çok da mutlu ederek, konu hakkında kocaman bir makaleyi ve fotoğrafları gazetenin baş sayfasına koydu. Bu çok büyük bir gelişmeydi ve bu olay Kırım Tatarlarının durumuna karşı Batı halkının gözlerini açtı*” diyerek Batı kamuoyunun bu makale vasıtasıyla Kırım Tatarlarının farkına varmış olduğunu ifade etmiştir. Millî Hareket temsilcilerinin insan hakları savunucularıyla yapmış olduğu işbirliğinin sadece Kırım Tatarları için değil, Sovyet insan hakları hareketi için de son derece önemli olduğuna dikkat çeken ve hareketin önemli isimlerinden biri olan Yuriy Yarımagaev “*Biz çok azdık, ama Kırım Tatarları dediğinizde on binlerce insandan bahsediyoruz, onların desteği bizim için çok önemliydi. İki taraf da iyi olduğu şeyi yaptı ve bu bizi birlikte çok daha güçlü kıldı... Bütün millet sürülmüştü, birçok insan telef olmuştu, bütün millete yapılan desteklenemez bir zulümdü... Bu kesinlikle desteklenmesi gereken, yüksek ve haklı bir davaydı*” diyerek yapılan işbirliğinin önemini vurgulamıştır.⁹⁷ Bu işbirliğinin ilk ciddi adımı ise 20 Mayıs 1969 tarihinde “*SSCB’de İnsan Haklarını Savunma İnisiyatif Grubu*” adıyla bir örgütün kurulması olmuştur. 15 kişilik kurucuları arasında Mustafa Cemiloğlu’nun da yer aldığı bu örgüt, aynı zamanda SSCB’de kuruluşunu açıkça ilan eden ve Sovyet rejimine karşı mücadele veren ilk siyasi teşkilatlanmaydı. İkinci adım ise SSCB’deki insan hakları savunucularının SSCB’nin Çekoslovakya’yı işgalini protesto etmesiydi.⁹⁸ Fakat bu işbirliğinden son derece rahatsız olan Kremlin, Kırım Tatar Millî Hareketi’nin yükselişini durdurmak ve rejim muhaliflerini susturmak amacıyla gerek Millî Hareket mensuplarını gerekse rejim muhalifi insan hakları savunucularını teker teker tutuklamaya başlamıştır. Tutuklananlardan dördü Sovyet ceza kanununa göre çeşitli cezalara çarptırılırken dört kişi de uzun süreli olarak özel psikiyatri kliniklerine gönderilmiştir. İki kişi ise ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ Mustafa Cemiloğlu ise 1969 yılının Eylül ayında tutuklanarak Taşkent’e gönderilmiştir. 12-19 Ocak 1970 tarihleri arasında yapılan mahkemede avukat talep etmeyen Cemiloğlu kendi savunmasını kendisi yapmıştır. Cemiloğlu mahkemede bir yandan Millî Hareket’in Stalin’e ve ondan sonra gelen devlet adamlarına güvenmekle ne kadar büyük hata yaptığına dair öz eleştiri yaparken diğer yandan da Sovyet

⁹⁶ Gazete, “*Rusya’da İsyan – Batı’ya ulaşan ilk fotoğraflar*” manşetinin altında Çirçik kasabasında yaşanan çatışmalara ait fotoğraflara yer vererek fotoğrafların Batı medyasında ilk kez yayınlandığına dikkat çekmiştir. (*The Observer*, 30 March 1969)

⁹⁷ Karatay, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları”, s. 8.

⁹⁸ Aralarında Mustafa Cemiloğlu, İlya Gabay, Sergey Kovalyov ve Anatoly Levitin Krasnov gibi insan hakları savunucularının işgali protesto eden bildirimleri için bkz. Reddaway, *Uncensored Russia*:... s. 107-108. Çekoslovakya Komünist Partisi Genel Sekreteri Aleksandr Dubcek’in “*Prag Baharı*” adı verilen liberal politikalarını kendilerine karşı yapılmış bir devrim olarak kabul eden SSCB ve onun güdümündeki Varşova Paktı ülkeleri 20-21 Ağustos 1968 tarihinde Çekoslovakya’yı işgal etmiştir. Ancak Dubcek’in uygulamış olduğu politikalar bazı çevrelerin dikkati çekmiş olmalı ki Helsinki İnsan Hakları Grubu üyesi Pluşç, Batılı komünistlere yaptığı çağrıyla SSCB’de Dubcek tarzı bir rejim için mücadelelerinde kendilerine destek vermelerini talep etmiştir. (Plyushch appeal to West left”, *The Times*, 4 February 1976)

⁹⁹ Mustafa Abdülcemil Kırımçoğlu, “Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Millî Hareketi”, (Çeviren: Elvira Kazas), *Emel*, Sayı: 194, Ocak-Şubat 1993, s. 8-9.

hükümetlerinin Kırım Tatarlarına karşı yürüttüğü siyaseti tenkit eden uzun bir konuşma yapmıştır. Kremlin'in Kırım Tatar halkına uyguladığı ağır baskıları, Tatarların Kırım'a dönmelerine izin verilmemesini ve SSCB'deki insan hakları ihlallerini protesto etmek amacıyla bir aylık açlık grevi başlattığını açıklayan Cemiloğlu savunmasını; *"bu belki benim sağlığıma belki de hayatıma mâl olacak, bunun tamamen farkındayım. Ancak kendi millî ve vatandaşlık haklarımın korunması için yaptığım bu hareketin birçok insanın vicdanını uyandıracağına umuyorum. Ya vatan ya ölüm! Yaşasın hürriyet"* cümleleriyle tamamlamıştır. Duruşma sonunda Cemiloğlu, 3 yıl katı rejimli çalışma kampına gönderilmiştir. Açlık grevi ve ağır kamp koşulları dolayısıyla sağlığı gittikçe bozulan Cemiloğlu, 1972 yılında serbest bırakılır. Fakat Millî Hareket içerisindeki faaliyetlerine devam eden Cemiloğlu, sürgününün 30. yıldönümünde çeşitli baskılara maruz kalır ve 1974 yılı Haziran ayında tekrar tutuklanır. Bu durumu protesto eden Sovyet insan hakları savunucularının ve Millî Hareket mensuplarının uluslararası örgütlere yaptığı çağrılar sonuç vermez ve Cemiloğlu, 1 yıl müddetle Omsk şehrinde ağır çalışma kampına sürgün edilir.¹⁰⁰ Cezasının sona ermesine 3 gün kala 19 Haziran 1975 tarihinde *"Sovyet sosyal ve politik düzenini tahkir etmek"* suçlamasıyla hakkında yeni bir dava açılır.¹⁰¹ Hakkında verilen bu keyfi karar protesto eden Cemiloğlu 303 gün sürecek olan meşhur açlık grevini başlatır. Andrey Saharov, Pyotr Grigorenko, Zinaida Grigorenko ve Levitin Krasnov gibi Sovyet insan hakları savunucuları, Cemiloğlu'nun serbest bırakılması için uluslararası insan hakları örgütlerine ve Müslüman dünyasına çağrıda bulunmuşlardır. Annesi Mahfure Hanım ise Birleşmiş Milletler Kadın Hakları Komitesi'ne yazdığı çağrıda oğlunun serbest bırakılması için kendilerine yardım edilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁰² Cemiloğlu'nun tutuklanmasını protesto eden bir başka isim de rejim muhalifi olduğu için sınır dışı edilen ünlü Rus yazar Levitin Krasnov'dur. Krasnov'un bir Hristiyan olarak Müslüman âlemine yapmış olduğu çağrı ise oldukça etkileyici ve son derece önemlidir. Dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat başta olmak üzere Müslüman dünyasına seslenen ve her geçen gün eriyen takati ölçüsünde ibadetlerini aksatmadan yerine getiren Cemiloğlu'nun iyi bir mümin olduğuna dikkat çeken Levitin çağrısını; *"Ey Müslüman kardeşler, siz Mustafa'yı böyle mihnetli gününde, felâketinde yalnız mı bırakacaksınız? Mazlum bir Müslüman kardeşinize yardım etmeyecek misiniz? Sovyet hükümeti nezdinde protesto ediniz! Perişan durumda bulunan Mustafa'ya yardımcı olunuz! Aksi takdirde Cenab-ı Allah'ın sizden yüzünü çevireceğini düşünmüyor musunuz? Kardeşler! Sesinizi, protestonuzu, Müslüman kardeşiniz Mustafa'yı himayenizi, korumanızı duyurmak ve görmek*

¹⁰⁰ Sovyet insan hakları savunucularından Andrey Saharov, Mustafa Cemiloğlu adına temyiz başvurusunda bulunmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim ve Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Konseyi Başkanı Nikolai Podgorny'e gönderilen bu başvuruyu 1973 yılından itibaren Sovyetler Birliğindeki demokratik hareketlere destek veren aynı zamanda dinî bir lider olan Anatolia Levitin Krasnov da imzalamıştır. ("Saharov plea on behalf of Tatar fasting in jail", *The Times*, 23 July 1974.; Abdülhamitoğlu, "Mustafa Cemiloğlu Kimdir?", s. 12-13; Özcan, *Vatana Dönüş...*, s. 164-165.

¹⁰¹ "An important Soviet dissident whose cause has been ignored by the World", *The Times*, 9 January 1976.

¹⁰² Andrey Saharov, 27 Haziran'da Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine, Uluslararası Af Örgütüne ve Müslüman ülkelerin liderlerine yapmış olduğu çağrıda, rejim muhalifi olduğu için ülkeden çıkmasına izin verilen ünlü Rus yazar Andrei Amalrik örneğinde olduğu gibi Cemiloğlu'na da böyle bir uygulamanın yapılmasını teklif etmiştir. (*A Chronicle of Currents Events*, Sayı: 37, s. 4.)

istiyoruz” cümleleriyle bitirerek Müslüman dünyasını Cemiloğlu’na yardıma çağırmıştır.¹⁰³ Gerek açlık grevi gerekse bu tür çağrılar büyük yankı uyandırmış ve uluslararası kamuoyunun dikkatini SSCB’de insan haklarına ve Kırım Tatar halkının problemlerine çevirmiştir. Bütün bunlara rağmen Cemiloğlu, 14 Nisan 1976 tarihinde Omsk şehrinde yapılan gizli bir mahkeme sonunda iki buçuk yıl ağır çalışma kampı cezasına çarptırılmıştır.¹⁰⁴ 25 Mayıs 1976 tarihinde Cemiloğlu’nun itirazını değerlendiren Sovyet Yüksek Mahkemesi, Omsk bölge mahkemesi tarafından verilen cezayı onaylayarak Cemiloğlu’nu cezasını çekmek üzere Japon Denizi sahilinde bulunan Primorsky Kray’ına göndermiştir.¹⁰⁵ Ölümünün ardından ortaya çıkabilecek sonuçlardan korkan KGB, ailesi aracılığıyla onu açlık greviden vazgeçirmeye çalışmış fakat o, bunu reddetmiştir. Bunun üzerine 30 Kasım’da akrabalarının yaşadığı Taşkent’e nakledilen Cemiloğlu, burada cezaevi yönetiminin zorla yemek yedirmesi sayesinde hayatta kalmış¹⁰⁶ ve 30 Aralık 1977 tarihinde de 1 yıl gözetim altında kalmak şartıyla serbest bırakılmıştır. 29 Aralık 1978 tarihinde gözetim süresi dolan Cemiloğlu 30 Aralık’ta Kırım’a gitmek için bir uçak bileti almış fakat bir gün önce gözaltı süresinin uzatıldığı için havaalanında gözaltına alınmıştır. Cemiloğlu’nun ikamet ettiği adresi polise bildirmek şartıyla gözaltı süresini Kırım’da geçirme isteği dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine serbest kaldığı gündünden itibaren Kırım’a dönmek ve Kırım Tatarlarının hakkını müdafaa etmek amacıyla Milli Hareket içerisindeki mücadelesine devam eden Cemiloğlu, Taşkent savcısına Taşkent’te zorla ve gözetim altında tutulmasının yasalara aykırı olduğuna dair bir itiraz dilekçesi göndermiştir. Taşkent’e geldiği gündünden itibaren artan polis baskısı üzerine 22 Ocak 1979 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığına ve Taşkent Oktabr Rayonu İcra Komitesi başkanına gönderdiği bir dilekçe ile SSCB vatandaşlığından çıkma ve SSCB’den göç etme izni talebinde bulunmuştur. Yazıya ek olarak pasaportunu ve 1975 ile 1978 yılları arasında ABD’de yaşayan akrabaları tarafından kendisine gönderilen iki davetiyenin kopyasını da ilaştırmıştır.¹⁰⁷ Fakat 8 Şubat’ta Sovyet vatandaşlığından çıkmak istediği için polis merkezine çağrılır ve Özbek ceza kanununun 199-3. maddesine istinaden “*gözaltı kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle*” beşinci defa tutuklanır. Taşkent mahkeme başkanlığına göndermiş olduğu dilekçe ile 18 Şubat’ta yeni bir açlık grevi ilan ettiğini açıklayan Cemiloğlu 6 Mart’ta kamuoyundan gizli olarak yapılan duruşma sonunda 4 yıllığına Yakutistan sınırları içerisinde kalan ve Gulag kamplarıyla meşhur Zyryanka

¹⁰³ “Müslüman Dünyasına Çağrı”, *Emel*, Sayı: 93, Mart-Nisan 1976, s. 22.; *A Chronicle of Currents Events*, Sayı: 39, s. 199-200.

¹⁰⁴ Milli Hareket’e verdiği destekle tanınan Adrey Saharov ve eşi Yelena Saharov 14 Nisan 1976 tarihinde yapılacak olan duruşmaya katılmak için Omsk’a gelmişler fakat tutuklanarak Moskova’ya geri gönderilmişlerdir. (Dr and Mrs Sakharov arrested at Omsk trial”, *The Times*, 14 April 1976.); *A Chronicle of Currents Events*, Sayı: 40, s. 2.

¹⁰⁵ *A Chronicle of Currents Events*, Sayı: 40, s. 210.

¹⁰⁶ 5 Şubat 1976 tarihinde televizyonlarda açlık grevi yapan Mustafa Cemiloğlu’nun öldüğüne dair haberler çıkınca, özellikle Türkiye’de bazı Milliyetçi kuruluşlar, gıyabi cenaze namazları kılmışlar, Sovyet konsoloslukları önüne siyah çelenk koyarak, açlık grevleri ilan ederek, SSCB’yi tel’in mitingleri düzenleyerek Cemiloğlu’nun vefatı başta olmak üzere SSCB’deki insan hakları ihlallerini protesto etmişlerdir.

¹⁰⁷ Mustafa Cemiloğlu’nun Sovyet vatandaşlığından çıkma isteğini belirttiği dilekçe için bkz. “Mustafa Cemiloğlu’nun Sovyetler Birliği Vatandaşlığından Çıkma Dilekçesinin Metni”, *Emel*, Sayı: 111, Mart-Nisan 1979, s.12-14.

kasabasına sürgüne gönderilir.¹⁰⁸ 18 Haziran 1982 tarihinde sürgün cezası biten Mustafa Abdülcemil Kırımoglu¹⁰⁹ yeniden Kırım'a yerleşmek için yetkili makamlara müracaat etmiştir. İsteği kabul edilmeyen Cemiloğlu, yeniden SSCB'den göç etmek isteyince ilgili makamlara¹¹⁰ Özbekistan'ın Yangiyul kasabasında zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. 1983 yılı Kasım ayında da “*anti Sovyet propaganda yapmak ve bazı insan hakları savunucularıyla birlikte Kızılordu'nun Afganistan'ı işgalini kınamakla*” suçlanmıştır. 1983 yılında Krasnodar bölgesinde vefat eden babasının naaşını yasak olmasına rağmen Kırım'a defnetmeye teşebbüs ve bu esnada güvenlik güçleriyle çıkan çatışmalara liderlik etmek de Kırımoglu'na isnat edilen suçlar arasındadır.¹¹¹ 17 Şubat 1984 tarihinde Taşkent'te yapılan duruşma sonunda 3 yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Kırımoglu, bu defa Gulag kamplarıyla meşhur bir başka sürgün bölgesi olan Magadan'a gönderilmiştir.¹¹² 30 Kasım 1986 tarihinde cezası bitecek olan Kırımoglu hakkında “*itaatsizlik*” suçlamasıyla yeni bir dava açılmış ve üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. Ancak mahkeme gizli bir şekilde yapıldığı halde her nasılsa kamuoyuna yansıyan haberlerden sonra, Türkiye ve ABD'de çeşitli protesto gösterileri düzenlenmiştir.¹¹³ ABD başkanı Ronald Reagan ise 10-12 Ekim 1986 tarihinde İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te düzenlenecek olan ABD-SSCB zirvesi öncesinde basına vermiş olduğu demeçle SSCB'deki insan hakları ihlallerini dünya kamuoyunun gündemine taşımıştır. Yapılacak zirvede nükleer silahların kontrolü, bölgesel çatışmalar, ikili ilişkiler ve insan hakları sorunlarının gündeme geleceğini belirten Reagan, Kremlin'in özellikle insan hakları ihlallerine karşı daha fazla çaba göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁴ Bu dönemde SSCB'deki insan hakları ihlallerine dikkat çeken bir başka siyasetçi de Lord Avebury'dir. İngiliz parlamentosu insan hakları grubu başkanı ve aynı zamanda bir insan hakları

¹⁰⁸ *A Chronicle of Currents Events*, Sayı: 53, s. 6-10.

¹⁰⁹ Kırım Tatar Millî Hareketine sağlamış olduğu katkılardan dolayı Mustafa Cemiloğlu, 1980'li yıllardan sonra Kırım Tatar halkının vermiş olduğu Mustafa Abdülcemil Kırımoglu adını kullanmaya başlamıştır. Bu durumdan dolayı çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Cemiloğlu yerine Kırımoglu adı kullanılacaktır.

¹¹⁰ Kırımoglu'nun SSCB gizli servisi KGB başkanına, Taşkent Şehri İcra Komitesi başkanına ve İçişleri Bakanlığı Taşkent şehri Oktyabr Rayonu bölümü başkanına yazdığı dilekçe için bkz. Nadir Devlet, “Sovyet Eziyetlerine Dayanamayan Mustafa Cemiloğlu Göç Etmek İstiyor”, *Emel*, Sayı: 136, Mayıs-Haziran 1983, s. 29-40.

¹¹¹ Bu olay başta olmak üzere SSCB yetkililerinin uyguladığı diğer gayri kanuni ve insanlık dışı uygulamaları protesto eden Millî Hareket temsilcileri, İslâm Konferansı Teşkilâtına müracaat ederek onlardan yardım istemiştir. (Nadir Devlet, “Kırım Türkleri İslâm Konferansı Teşkilâtına Müracaat Ettiler: Sovyet Yöneticilerinin Keyfi Hareketlerinin Yeni Bir Örneği”, *Emel*, Sayı: 139, Kasım-Aralık 1983, s. 8-14.)

¹¹² Nadir Devlet, “Mustafa Abdülcemil Kırımoglu Altıncı Defa Mahkûm Edildi”, *Emel*, Sayı: 141-145, Mart-Aralık 1984, s. 41-42.

¹¹³ Bu haksız uygulama karşısında diasporadaki Kırım Tatarlarının “*Mağdurları savunan örgütlere, Demokratik hükümetlere ve hüsnüniyet sahibi bütün insanlara*” başlığı ile yayınladıkları çağrı için bkz. “Sürgündeki Kırım Türkleri'nin Mustafa Abdülcemil Kırımoglu İçin Çağrısı”, *Emel*, Sayı: 159, Mart-Nisan 1987, s. 1-3.

¹¹⁴ “Reagan confident on summit”, *The Times*, 6 October 1986; “Reagan will demand more human rights action from Kremlin”, *The Times*, 11 October 1986. Aslında daha önceden de ABD'li bazı siyasetçiler bu duruma dikkat çekmişti. 5 Temmuz 1983 tarihinde Kremlin'de SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nu üyelerine hitaben insan haklarıyla ilgili bir konuşma yapan ABD Kongre üyesi Henry A. Waxman Kırım Türklerinin trajedisine de yer vererek hala anavatanlarına dönemediklerini ve liderleri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun hayatının büyük bir bölümünün hapisanelerde geçtiğini ifade etmiştir. (“Bir A.B.D. Kongre Üyesi Kremlin'de Konuştu”, *Emel*, Sayı: 138, Eylül-Ekim 1983, s. 18.)

savunucusu olan Avebury 10 Ekim 1986 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Sovyetler Birliği'nde tutuklu bulunan rejim muhaliflerinin ve insan hakları savunucularının bir an önce serbest bırakılması gerektiğini belirterek bu durumun Sovyetler Birliği ile Batı arasında kalıcı bir barışı sağlama girişimlerinin habercisi olacağını iddia etmiştir.¹¹⁵ 1986 yılının sonlarına doğru Batılı siyasetçilerin vermiş olduğu bu tür diplomatik mesajlar neticesinde SSCB'de tutuklu bulunan ve aralarında Kırımöğlü'nun da bulunduğu önemli rejim muhalifleri veya insan hakları savunucuları serbest bırakılmıştır.¹¹⁶ Bir taraftan Kırımöğlü'nun serbest bırakılması diğer taraftan da 1987 yılından itibaren SSCB'de başlayan demokratikleşme süreci Millî Hareket'in gücünü pekiştirerek daha aktif hale gelmesini sağlamıştır. Millî Hareket bu gelişmelere bağlı olarak 11-12 Nisan 1987 tarihinde Taşkent'te SSCB'deki bütün teşebbüs gruplarının katılımıyla ilk toplantısını yapmıştır. Millî Hareket'in en yüksek organı olmak üzere 16 kişiden oluşan Merkezi Teşebbüs Grubunun meydana getirildiği bu toplantı sonunda Mart ayında hazırlanan ve Kırım Tatarlarının temel taleplerini içeren bir müracaatnamenin Gorbaçov'a iletilmesi de kabul edilmiştir.¹¹⁷ Kısa süre içerisinde 40.000 kişinin altına imza attığı bu müracaatnameye cevap verilmemesi üzerine 13-14 Haziran 1987 tarihinde Kırım Tatar inisiyatif grupları temsilcileri Taşkent'te ikinci bir toplantıya çağırılmış ve bir önceki toplantıda alınan kararlar gözden geçirilmiştir. 26 Haziran 1987 tarihinde de Millî Hareket temsilcileri taleplerini iletmek üzere SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu Başkanı birinci yardımcısı Pyotr Demiçev ile görüşmüştür. Fakat bu görüşmeden de beklenen sonuç alınamayınca Kırım Tatar meselesine Kremlin başta olmak üzere dünya kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla barışçıl gösteriler düzenlenmesine karar verilmiştir. Kremlin'in gösteri düzenlenmesi halinde şiddet kullanılacağını açıkça bildirmesine rağmen Millî Hareket 6 Temmuz 1987 tarihlerinde Kızıl Meydan'da SSCB tarihinin ilk büyük protesto mitingini düzenler.¹¹⁸

¹¹⁵ "Hopes for new era as dissidents", *The Times*, 9 October 1986.

¹¹⁶ "Dissident to speak out", *The Times*, 22 December 1986; "Dissident who count the days", *The Times*, 22 December 1986. Mustafa Cemiloğlu, Andrey Saharov, Yuri Orlov, Rus şair İrina Ratuşinskaya, Anatoly Koryagin ve Anatoly Marçenko bu sırada SSCB'de hapishanelerde veya çeşitli çalışma kamplarında tutuklu bulunan insan hakları savunucularından sadece birkaçıydı. Marçenko hariç diğerleri 1986 yılının sonlarına doğru serbest bırakılmış hatta bir kısmı Sovyetler Birliğini terk etmiştir. Tataristan SSCB'nin Çitay kasabasında tutuklu bulunan Marçenko ise açlık grevi başlatmış fakat Aralık ayının başlarında hapishanede ölmüştür. Bknz. "Mr Anatoly Marchenko: Hero of Soviet dissident", *The Times*, 11 December 1986; "Dissident 'died camp'" *The Times*, 10 December 1986. Zafer Karatay ise Reagan'ın Reykjavik görüşmelerin başlaması için ön şart olarak Cemiloğlu'nun da aralarında bulunduğu beş insan hakları savunucusunun serbest bırakılmasını talep etmesi üzerine siyasi faaliyetlerle uğraşmamak şartıyla serbest bırakıldığını ifade etmiştir. (Karatay, "Bir Kahraman ve İnsan Hakları Savunucusu: Mustafa Abdülcemil Kırımöğlü", s. 67.)

¹¹⁷ Müracaatname için bkz. "Kırım Tatar Halkı Temsilcilerinin Gorbaçev'e Müracaatı", (Çeviren: Mehmet Sevdihar), *Emel*, Sayı: 159, Mart-Nisan 1987, s. 4-6.

¹¹⁸ Kırımöğlü, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 15.; Zafer Karatay, "Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı-Nasıl Cereyan Etti?", *Emel*, Sayı: 161, Temmuz-Ağustos 1987, s. 12. Bu dönemde Kırım Tatarlarının yapmış olduğu gösteriler Moskova ile sınırlı değildi. 7 Temmuz 1987 tarihinde de Taşkent'e bağlı Yangiyul kasabasında gösteri düzenleyen 800 Kırım Tatarı, gösteri sonunda Gorbaçov'a çekmiş oldukları bir telgrafla, problemlerinin biran önce çözümünü talep etmiştir. ("Yangiyul'daki Kırım Tatarlarının Gorbaçev'e Telgrafi", Çeviren: Hakan Kırımlı, *Emel*, Sayı: 161, s. 59.)

Kızıl Meydan mitingine çocuklarıyla katılan Tatar kadınlar

Kremlin'in kendilerini oyaladığını düşünen Milli Hareket temsilcileri 7 Temmuz'da yayınlamış oldukları bir bildiri ile sadece anavatana dönmeyi değil 1944 yılında ellerinden alınmış olan bütün haklarını da geri alabilmek için bütün Kırım Tatar halkını Moskova'ya davet ediyordu. 7-20 Temmuz 1987 tarihleri arasında parti ve hükümet yetkilileriyle yapılan görüşmelerden de sonuç alınamayınca 21 Temmuz'da bir grup Kırım Tatarı Kızıl Meydan'da gösteri yapmak istemiş fakat polisin müdahalesiyle dağıtılmıştır. Bunun üzerine 1000 kadar Kırım Tatarı 23 Temmuz'da SBKP Merkez Komitesi binası önünde başlayan ve dört gün dört gece sürecek olan protesto gösterisi ve oturma grevi düzenler. The Times'ın muhteşem dediği gösteriler¹¹⁹ Fransız haber ajansı Agance France Press başta olmak üzere Reuter ve AP gibi yabancı haber ajansları vasıtasıyla bütün dünyaya duyurulur.¹²⁰

Aynı gün Sovyet resmi haber ajansı TASS, Kırım Tatarlarının taleplerini incelemek ve gösterilere son vermek amacıyla SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Andrey Gromiko başkanlığında özel bir komisyonun kurulduğunu duyurur.¹²¹ Buna rağmen gösterilerine devam eden Tatarlar, Gromiko ile görüşeceklerine dair söz verilmesi üzerine eylemlerine son vermişlerdir.¹²² 27 Temmuz'da yapılan görüşmede Gromiko komisyonun yapısı ve genel işlevleri hakkında bilgi vermiş, ancak kısa süre içerisinde somut bir çözüm önermemiştir.¹²³ Gromiko komisyonunun Kırım Tatarlarının problemlerine çözüm bulamayacağını daha ilk toplantıda anlayan ve bu konuda memnuniyetsizliklerini dile getiren Milli Hareket temsilcileri ise yeni bir kampanya başlatarak problemlerinin çözümü

¹¹⁹ "Gorbachov pleads for calm end to unrest", *The Times*, 27 February 1988.

¹²⁰ Karatay, "Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı-Nasıl Cereyan Etti?", s. 13-14.

¹²¹ "Banished Tartars' case reconsidered", *The Times*, 24 July 1987.

¹²² "Gromyko to meet Tartars", *The Times*, 27 July 1987.

¹²³ "Gromyko meeting fails to satisfy Crimean Tartars", *The Times*, 28 July 1987.

için bütün dünya liderlerine çağrıda bulunmuşlardır.¹²⁴ Kırım Tatarlarının Gromiko komisyonuna olan güvensizlikleri yaklaşık bir yıllık çalışma sonunda yayınlanan komisyon raporuyla resmi bir şekilde teyit edilmiştir. Gromiko komisyonunun vermiş olduğu karar; “*Kırım nüfusunun büyük çoğunluğunun Rus ve Ukrainlerden oluştuğundan Kırım Tatarlarının Kırım’a dönmelerinin ve Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yeniden kurulmasının mümkün olmadığı*” yönündeydi.¹²⁵

Moskova’da Bulunan Millî Hareket Temsilcileri

Bütün bu yaşanan olaylar Kremlin yönetiminden iyi niyet beklemenin anlamsızlığını bir kez daha gözler önüne serdiği gibi, Millî Hareket’in de strateji değiştirmesine sebep olmuştur. Böylece Grigorenko’nun yıllar önceki tavsiyelerine kulak veren ve talep etmekten vazgeçip istemeye başlayan Kırım Tatarları, sürgününün 44. yılında yani 1988 yılı Şubat, Mart ve Nisan aylarında her türlü engele rağmen¹²⁶ bir yandan Kırım’a dönmeye diğer yandan da yaşadıkları her yerde kitlesel gösteriler, açlık grevleri ve mitingler düzenleyerek kamuoyunun dikkatini kendi meselelerine çekmeye çalışır. 4 Şubat’ta Akmesic’te 2000’den fazla Kırım Tatarı Lenin heykeli önünde gösteri düzenlemiş, 12 kişi ise pasaportlarını yırtarak açlık grevi başlatacaklarını kamuoyuna duyurmuşlardır. 7 Şubat’ta Taşkent’in Bekabad kasabasında bir araya gelen 1500 kişilik bir grup ellerinde “*Tatarlar için de Demokrasi ve Glasnost*” ve “*Kardeş milletleri Tatarları desteklemeye çağırıyoruz*” pankartlarıyla Komünist Parti karargâhına yürümüştür. Yangiyul’da 700 kişi Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yeniden tesis edilmesi ve tutuklu bulunan bazı Kırım Tatarlarının serbest bırakılması için

¹²⁴ “Tartars to appeal for World help”, *The Times*, 29 July 1987. Millî Hareket temsilcileri tarafından hazırlanan ve 28 Temmuz 1987 tarihinde yayınlanan müracaatname için bkz. “Moskova’da Bulunan Kırım Tatar Halkı temsilcilerinin Dünya’daki Devlet Başkanlarına Müracaatları”, Çeviren: Mahmut Tahir, *Emel*, Sayı: 164, Ocak-Şubat 1988, s. 10-11.

¹²⁵ Kırımoglu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 22-23.

¹²⁶ Kremlin yönetimi, Kızıl Meydan’da yapılan gösterilerden sonra bir takım düzenlemelerle gösterileri kısıtlamaya çalışmıştır. (“Soviet law will curb glasnost ‘excesses’”, *The Times*, 23 December 1987.)

gösteri düzenlemiştir. Özbekistan'ın Pahtakor şehrinde gösteri düzenleyen Tatarlar, işten çıkarılan biyoloji öğretmeni Osmanov'un göreve iade edilmesini talep etmiş, bu durumu protesto eden Tatar öğrenciler de grev ilan ederek üç gün okula gitmemişlerdir. Krasnodar bölgesinde yaşayan yaklaşık 4000 Tatar da Kırım'a dönmek için gösteri yapmıştır. 5 Mart'ta 20 kişilik bir grup Kırım'a dönebilmek için Moskova'da Rossiya Oteli yakınlarında gösteri düzenlemiş, bunlardan 15'i gözaltına alınmıştır. Mart ayında bir başka gösteri de Akmesic'te düzenlenmiştir. Lenin Meydanı'nda yapılan gösteride Tatarlara özerklik verilmesini talep eden pankartlar açan grup, düzenli bir şekilde şehir merkezine kadar yürümüştür. Taşkent'te Devrim Meydanında toplanan Tatarlar, "*Milliyetler sorunu üzerine*" Komünist Parti'nin bir sonraki toplantısına itirazda bulunmuşlardır. 18 Mart'ta Akmesic'e bağlı Nikolaevka köyünde 23 Tatar gösteri düzenlemiş, yaşanan tartışmalardan sonra Teplovka köyünden gelen 4 Tatar ailesine Kırım'da ikamet etme izni verilmiştir. 20 Mart'ta ellerinde "*Komünistler Kırım Tatarlarını Kırım'a Geri Gönderin*", "*Kırım Bölünemez*" pankartları taşıyan 17 Kırım Tatarı da Moskova'da Lenin Kütüphanesi önünde bir araya gelerek gösteri düzenlemiştir. Aynı tarihlerde Kırım'da 250, Özbekistan'ın Andican şehrinde de 2000 Tatar, Kırım'a özerklik verilmesi için gösteri düzenler. Mart ayının bir başka gösterisi de Kırım'da düzenlenir. Yaklaşık 450 Kırım Tatarı, otobüs terminalinde gösteri düzenlemiş, 38 Tatar aile de okulda çocuklarına hakaret eden ve şiddet uygulayan Sidorov adlı öğretmenin okulla ilişkisi kesilmezse Nisan ayından itibaren çocuklarını okula göndermeyeceklerini belirtmiştir. Moskova'da düzenlenen bir başka gösteride de polis göstericilere dağılmalarını söylemiş fakat Tatarlar dağılmayarak oturma eylemi yapmışlardır. Bunun üzerine polis, göstericilere ateş açtığı gibi pankartlarını yırtarak bir kısmını da gözaltına almıştır. Nisan ayında Özbekistan'ın Semerkand şehrinde Lenin heykeli önünde toplanan ve devlet komisyonunun çalışmalarını protesto eden göstericilere polis, şiddet uygulayarak müdahale etmiştir. Novorosisk'te Kırım Tatarlarına karşı şovenist hakaretler içeren bir broşürün dağıtılmasını protesto etmek için gösteri düzenlenmiştir.¹²⁷ Bu gösteriler arasında en kalabalık olanı ise hiç şüphesiz ki 25 Haziran 1988 tarihinde Taşkent'te düzenlenen gösteridir. Kırım Tatarlarını dünya kamuoyuna yanlış tanıtmaya çalışan Sovyet makamlarını protesto etmek amacıyla düzenlenen mitinge 20.000 kişi katılmıştır. Moskova'da düzenlenen Sovyetler Birliği Komünist Partisi XIX. Bütün Birlik Konferansı münasebetiyle gösteri yapan Kırım Tatar temsilcileri gözaltına alınmıştır. 18-19-20 Haziran günlerinde Moskova'nın değişik yerlerinde gösteri yapan ve aralarında Reşat Cemilev gibi önde gelen Kırım Tatar temsilcilerinden yedisi polis tarafından gözaltına alınır.¹²⁸ Temmuz ve Ağustos aylarında Kırım Tatarlarının çalıştığı değişik iş kollarında kitlesel grevler, protestolar, gösteriler birbirini takip eder.¹²⁹ Bu gösteriler sonunda birkaç Kırım Tatar ailesi oturma izni almayı başarır. Her geçen gün artan geri dönüşlerle birlikte Kırım'daki Kırım Tatarlarının sayısı bir önceki yıla göre iki kat artış göstererek 1989 yılı Nisan ayında 40.000'e ulaşır. Buna bağlı olarak gerek strateji değişikliğine gerekse artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanan Millî Hareket

¹²⁷ "From the Crimea to Tashkent: a survey of three months' Soviet political unrest in 1988, The simmering superpower", *The Times*, 28 May 1988.

¹²⁸ *Emel*, Sayı: 166, Mayıs-Haziran 1988, s. 41-42.

¹²⁹ *Emel*, Sayı: 167, Temmuz-Ağustos 1988, s. 7-8.

temsilcileri 29 Nisan 1989 tarihinde Özbekistan'ın Yangiyul şehrinde düzenlediği genel kongre ile münferit teşebbüs gruplarını tek bir çatı altına toplayarak Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'nı kurar.¹³⁰ Başkanlığını, uzun yıllar Sovyet hapishanelerinde ve çalışma kamplarında ömür geçirmiş olan Mustafa Cemiloğlu'nun yaptığı KTMHT ilk Merkez Şura toplantısını 10-12 Haziran 1989 tarihinde Bahçesaray'da yaparak bir anlamda Kırım'ı Millî hareketin ve verilen mücadelenin merkezi yapacak yolu da açmış oluyordu.¹³¹ Kırım'a dönüşler, bir taraftan Millî hareketin merkezinin Kırım'a taşınmasıyla diğer taraftan da Fergana olaylarının¹³² etkisiyle 1989-1991 yılları arasında önceki yıllara göre kıyaslanamayacak derece artış gösterir. Kırım'a dönmeyi başaran Tatarları bekleyen en büyük problem ise hiç şüphesiz ki ev, arsa veya oturma izni almaktır. Bu ise Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'nın çözmesi gereken acil konuların başında gelmekteydi. Çünkü Kırım'a dönüşlerin kitlesel bir hal almasıyla birlikte Sovyet yöneticileri sırf Kırım Tatarları toprak sahibi olmasın diye Rus ahalیه toprak dağıtmaya başlamış, bu da emlak fiyatlarının artmasına sebep olmuştu. Bu sorunun üstesinden gelmeye çalışan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı, Merkez Şura toplantısında almış olduğu karar ile boş arazileri işgale ve evi olmayanları da çadır kentler kurmaya teşvik eder.¹³³ 1989 yılı Ağustos ayında Bahçesaray'da başlayan toprak işgalleri ve çadır kent kurma girişimleri zamanla bütün Kırım'a yayılır. Fakat Sovyet yöneticileri, bu eylemlere çadır kentleri dağıtarak, sakinlerini tutuklayarak karşılık verir.¹³⁴ Hatta Rus ahalیه kışkırtmaları sonucu bazı bölgelerde çatışmalar yaşanır.¹³⁵ Kırım Tatarları ise önelerine çıkan bürokratik engellere ellerindeki yegâne araçları olan miting, gösteri, açlık grevleri ve hatta kamu binalarını işgalle cevap vermeye çalışır.¹³⁶

Bu süreç yani Millî Hareket'in mücadelesi ve Sovyet yönetiminin tepkileri 1991 yılına kadar da bu şekilde devam eder. Buna rağmen kararlı bir mücadele sonucunda her geçen gün Kırım'daki sayıları artan ve buna bağlı olarak da Kırım Tatar Millî Muhtariyeti'nin yeniden tesis edilmesini gündeme getiren Kırım Tatarları Rusları endişelendirir. Bunun üzerine Millîyetçi ve komünist Ruslar, stratejik bir hamle yaparak Kırım'ın demografik yapısı değişmeden Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden tesis edilmesi fikrini ortaya atarlar.

¹³⁰ Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'nın tüzüğü için bkz. *Emel*, Sayı: 172, Mayıs-Haziran 1989, s. 3-11.

¹³¹ "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şurası'nın İlk Toplantı Tutanağı", (Çeviren: Mürvet Altınel), *Emel*, Sayı: 174, Eylül-Ekim 1989, s. 1-13.

¹³² 1989 yılı Haziran ayı başlarında Özbekistan'ın Fergana şehrinde Özbekler ile Ahıska Türkleri arasında yaşanan kanlı olaylar Kırım Tatarlarına da yansımış, birkaç Kırım Tatarı hayatını kaybederken Kırım Tatarlarına ait 32 ev de yanmıştır. Can güvenliğinden endişelenen birçok Kırım Tatarının Kırım'a dönmesiyle bu sayı daha da artmıştır.

¹³³ "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şurası'nın İlk Toplantı Tutanağı", s. 12.

¹³⁴ Mustafa Abdülcemil Kırımçoğlu, "Kırım Tatarlarının Anavatanlarına Dönüşlerindeki Dikenli Yol", (Çeviren: Nevzat Deniz), *Emel*, Sayı: 175, Kasım-Aralık 1989, s. 7.

¹³⁵ "Crimea clashes", *The Times*, 8 October 1989.

¹³⁶ "Wave of protest and strikes puts the Government under pressure", *The Times*, 16 October 1989. Gözleve Şehir Sovyeti İera Komitesi'nden Gözleve ve çevresinde kendilerine ev ve arsa verilmesini talep eden Kırım Tatarları, verilen olumsuz yanıt üzerine komite binasının kapısını Millî bayrakları olan Gökbayrak asarak binayı işgal etmişlerdir. (*Emel*, Sayı: 181, Kasım-Aralık 1990, s. 38.)

Lenin ve Gorbaçov Posterleriyle Kızıl Meydan'ı Dolduran Kırım Tatarları

Kırım Tatarlarının şiddetli bir şekilde reddetmesine rağmen 20 Ocak 1991 tarihinde yapılan referandum sonucu ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin almış olduğu “Kırım Oblastı sınırları içerisinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasını” öngören 12 Şubat 1991 tarihli kararla Kırım vilayeti Ukrayna'ya bağlı Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüş oldu. Fakat bu yeni muhtar cumhuriyetin, Kırım Tatarlarına temsil hakkı vermemesi ve Kırım'a dönüşler için de Sovyet rejiminin politikalarını devam ettirmesi üzerine Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilâtı'nın öncülüğünde 26 Haziran 1991 tarihinde Akmeşcit'te II. Kırım Tatar Millî Kurultayı toplanmıştır.¹³⁷ Kurultay Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin mevcut yapısını tanımayı reddeden Bağımsızlık Bildirisi¹³⁸ ile Kırım'ın statüsünün yalnızca Kırım Tatarlarının kendi kaderlerini tayin etme hakkına uygun olacak şekilde belirlenebileceğini ilan etmiştir. Ayrıca bu kurultayda 33 üyeden oluşan Kırım Tatar Millî Meclisi de açılarak başkanlığına Mustafa Cemiloğlu getirilmiştir. 1991 yılı Ağustos ayında bir grup hükümet üyesinin öncülüğünde başlatılan bir darbe girişimi her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da SSCB'nin dağılma sürecini başlatmış ve aynı yılın sonunda ise ortadan kalkmıştır. Böylece Kırım bağımsız Ukrayna'ya bağlı muhtar bir cumhuriyet haline gelmiştir.¹³⁹

¹³⁷ I. Kırım Tatar Millî Kurultayı 9 Aralık 1917 tarihinde Kırım'ın tarihi başkenti olan Bahçesaray'da toplanmış ve Kırım Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

¹³⁸ Bağımsızlık bildirisi için bkz. Lemara Recebova, “Kırım Tatarlarının Millî Egemenlik Bildirisi”, *Emel*, Sayı: 184, Mayıs-Haziran, s. 1-3.

¹³⁹ Kırımlı, “Kırım Tatar Millî Hareketi” s. 464.

Sonuç

Haksızlık olgusu insanlığın en büyük paradokslarından biridir. İnsanlık tarihi süreç içerisinde bu olguyla sürekli yüz yüze gelmiştir. Bazen haksızlık olgusuna karşı herhangi bir tavır geliştirmeyerek haksızlıkları olduğu gibi kabullenmiş, bazen de haksızlıklara karşı farklı yöntem ve araçlarla direnmeyi tercih etmiştir. Direnme; insanın karşılaştığı baskı, zulüm ve adaletsizlik gibi olgulara itiraz etmesi anlamına gelmektedir. Tarihi süreç içerisinde direnme hakkı ise, hukuk dışı bir takım eylem ve davranışları, baskı ve zulüm araçları kullanarak insanlara dayatan iktidar ve otoritelere karşı başkaldırma hakkı şeklinde ortaya çıkmıştır. Direnme, aktif ve pasif olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar. İsyân ve ihtilal hareketleri olarak var olan aktif direnme, güce başvurarak sistemi tamamen yıkmayı hedefler. Öte yandan pasif direnme ise sivil itaatsizlik bağlamında haksızlıklara karşı barışçıl yolları takip eder.

Aktif direnme, haksızlıklara karşı bir takım şiddet araçlarını sürece dâhil ederek direnmeyi esas alır. Pasif direniş ise sivil itaatsizlik olarak haksızlıklara karşı daha farklı bir metodoloji benimser. Sivil itaatsizlik, hem politik karar mekanizmasını hem de kamuoyunu ikna etmek için her şeyden önce ilkesel olarak şiddeti bir hak arama biçimi olarak kabul etmez. İnsanları, ikna etme adına, onların dikkatlerini çekecek ve vicdanlarında farkındalık oluşturacak daha insancıl ve barışçıl araçları sürece dâhil eder.

Bugünün dünyasında pasif direniş/sivil itaatsizlik her ne kadar demokratik hukuk devletlerinde yaşanan bir takım hak kayıplarını önlemenin bir aracı olarak algılansa da aynı zamanda otoriter ve totaliter karakterdeki rejimlerin kimi uygulamalarını değiştirmek amacıyla da başvurulan bir araç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bunun en iyi örneğini de Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu önderliğindeki Kırım Tatarlarının ana vatana dönüş için yaptığı uzun tarihsel mücadelede görmek mümkündür.

Kırım Tatarları yaklaşık yarım asrı geçen bir süre içerisinde kendi öz topraklarından ani bir kararla başka bölgelere sürgün edilmişlerdir. Bu karar neticesinde binlerce Kırım Tatarı sürgün esnasında hayatını kaybettiği gibi birçoğu da sürgün edildikleri coğrafyalarda yoksulluk ve sefalet içinde ölüme mahkûm edilmişlerdir. Dünyanın uzun süre dikkatini çekmeyen bu elim olay Kırım Tatarlarının uzun, zahmetli ve çileli bir mücadeleyle de baş başa kalmalarına neden olmuştur.

Sivil itaatsizlik ciddi haksızlıklar söz konusu olduğunda bütün yasal yollar denendikten sonra başvuru, şiddeti reddeden bir eylem tarzı olması itibariyle Kırım Tatarlarının mücadelelerinde başvurdukları temel direnme yöntemidir. Türlü baskı ve zorlamalara karşı Kırım Tatarları hiçbir zaman şiddete başvurmadan haklı davalarını sivil itaatsizlik eylemleriyle hem dünya kamuoyuna hem de Sovyet Rusya'ya duyurmaya çalışmışlardır.

Kırım Tatarları ana vatanlarından sürgün edilmelerine karşı; mitingler, protesto gösterileri, açlık grevleri, dilekçeler, mektuplar, zorunlu ikamet politikalarına karşı illegal bir şekilde Kırım'a dönmek ve orada boş arazileri işgal etmek, çadır kentler kurmak, pasaportlarını toplu şekilde yırtmak, okul boykotları gibi tamamen şiddeti reddeden sivil itaatsizlik eylemleriyle kendilerini anlatmaya çalışmışlardır.

Sistemin mantığı ve işleyişi demokratik ve adil bir karakterde olmadığından dolayı Sovyet Rusya baskıcı birçok unsurunu da Kırım Tatarlarının taleplerini engellemek için bir araç olarak kullanmıştır. Yapılan sivil itaatsizlik eylemlerine karşı gösterilen tepkilerin

başında tutuklamalar, hapis cezaları, ağır çalışma kamplarına sürgünler, zorunlu ikamet politikaları gibi insan onurunu hiçe sayan uygulamalar gelmektedir.

Sovyet Rusya'nın Kırım Tatarlarının sergiledikleri sivil itaatsizlik eylemlerine karşı takındığı sert tavrın en somut örneğini Kırımöğlu'na karşı gösterdiği tepkide görebiliriz. Kırımöğlu, Kırım Tatarlarının ana vatana dönüşünü sağlamak için verilen mücadelede sembol isimlerin başında gelmektedir. Bu nedenle de Sovyet rejimi tarafından sürekli tutuklamalarla, hapis cezalarıyla ve de ağır çalışma kamplarına sürgünlerle cezalandırılarak davasından vazgeçirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu yaptırımlara karşı ne Kırımöğlu ne de kırım Tatarları davalarından vazgeçemedikleri gibi aynı zamanda da şiddeti kesinlikle bir hak arama biçimi olarak görmemişlerdir.

Kırım Tatarlarının ana vatana dönüş için başlattıkları mücadele başlangıçta az sayıda insandan oluşsa da zamanla bu durum değişmiştir. Ciddi sayılara ulaşan gösteriler, dilekçeler, mektuplar, çadır kentler vb. sivil itaatsizlik eylemleri hem dünya hem de Rus kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Özellikle Rus insan hakları savunucularının dikkatini çeken bu eylemler söz konusu haksızlığın ortadan kalkması için gereken kamuoyu farkındalığının oluşmasına da ciddi katkılar sağlamıştır.

Öte yandan Kırım Tatarları hiçbir zaman topyekûn bir sistem reddiyesinde de bulunmamışlardır. Onların esas amaçları topraklarına geri dönmek ve geçmişte sahip oldukları hakları tekrar elde etmekten ibarettir. Bu nedenle Kırım Tatarları bu haklı mücadelelerinde bütün yasal yolları denemelerine rağmen sonuç alamadıkları için sivil itaatsizlik eylemlerine başvurmuşlardır. Eylemlerin özünü oluşturan temel motivasyon kaynağı, insanların doğal haklarının gasp edilmesidir.

Bunca baskı ve zorlamaya rağmen Kırım Tatarları kendilerine karşı yapılan haksızlıklara karşı sivil itaatsizlik şeklinde şiddeti reddeden mücadelelerinden asla vazgeçmemişlerdir. Kırım Tatarları sadece kendilerine dönük yapılan haksızlıkları değil, Sovyet Rusya'nın otoriter uygulamaları neticesinde ortaya çıkan diğer haksızlıkları da yoğun bir şekilde sivil itaatsizlik eylemleriyle protesto etmişlerdir. Yani Kırım Tatarları sivil itaatsizliğin temel özelliklerinden olan haksızlıklar için çifte standartlar kullanmama ilkesini prensip olarak benimsemişlerdir. Bu bağlamda da haksızlık olarak algıladıkları durumlar karşısında herhangi bir ayırım yapmadan güçlerinin yettiği ölçüde pasif bir şekilde direnmeyi seçmişlerdir.

Kırım Tatarları pasif direniş bağlamında, Sovyet Rusya'nın Kırım'da yapmayı düşündüğü nükleer santral inşasına karşı çıkmışlardır. Ayrıca 28-29 Ocak 1989 tarihinde Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta düzenlenen "*Sovyet Hâkimiyetindeki Milletlerin Özgürlüğü*" toplantısına katılarak Sovyet Rusya'nın kendi hâkimiyetindeki milletlere uyguladığı baskıcı politikaları protesto etmişlerdir. Kırım Tatarları Rusya'nın Çekoslovakya ve Macaristan işgallerine karşı çıkmış ve 1987 yılında başlatmış oldukları sivil itaatsizlik eylemleriyle Sovyet hâkimiyetinde yaşayan milletlerin özgürlüklerine kavuşmalarında özellikle de Baltık ülkeleri için örnek olmuşlardır.

Benzer şekilde Kırım Tatarları, Sovyet Rusya'nın dindar insanlara yaptığı baskıları, Sovyet ordusunun Afganistan'ı işgalini, Polonya'da "Solidarność" (Dayanışma) demokratik muhalif işçi sendikasının isyanını basma teşebbüslerini, kendi bağımsızlığı için mücadele eden Letonya, Litvanya ve Estonya'ya siyasi ve ekonomik ambargo uygulanmasını ve bu ambargolara karşı yapılan mitinglerin bastırılmasını, Sovyet rejimi

tarafından Bakü, Tiflis, Vilnius ve Riga’da sivillerin öldürülmesini, Bulgaristan ve Çin’in komünist rejimlerinin gerçekleştirdiği kitlesel insan hakları ihlalleri gibi, totaliter rejimlerin kendi halklarına ve yabancı ülke halklarına karşı gerçekleştirdiği tüm adaletsizlik ve şiddet içeren eylemlerini sivil itaatsizlik eylemleriyle protesto etmişlerdir.

Anlaşılabileceği üzere Kırım Tatarları sadece kendileri için bir istisna oluşturmak ya da kendilerine dönük haksızlıklara karşı mücadele etmek yerine, evrensel ilkeler üzerinden insan olmanın getirdiği bir takım hakların gasp edilmesi noktasında üst bir ahlak anlayışının yansımalarıyla hareket etmişlerdir. Bunun en güzel örneği de Kırım Tatarları’nın yaşadığı, karşılaştığı haksızlıklara karşı takındığı tavırlarda görülebilir. Kırım Tatarları sadece Kırım Tatarlarının haklarını savunmamıştır. O, aynı zamanda Sovyet Rusya’nın ve diğer totaliter karakterdeki rejimlerin başka milletlere karşı uyguladıkları baskı ve zorlamalara da karşı çıkmıştır. Haksızlıklara karşı herhangi bir ayırım yapmadan sivil itaatsizlik eylemleriyle göstermiş olduğu çabalardan dolayı insan hakları bağlamında önemli bir figür olarak dünya kamuoyunun da takdirini kazanmıştır.

Bu bağlamda Kırım Tatarları, 1988 yılında “*halkını şiddete başvurmadan barışçı yollarla ve olağanüstü bir mücadele ile vatanlarına döndürmeyi başardığı için*” Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği Bürosunun insan hakları savunma alanında verdiği “*Nansen Ödülüne*” layık görülmüştür. Uluslararası Pıllıp Orlık “*Ukrayna Toplumunun Demokratikleşme*” ödülünün de sahibi olan Kırım Tatarları, insan hakları bağlamında göstermiş olduğu çabalardan dolayı 4. Demokrasi Hareketi Asemblası tarafından verilen “*Demokrasi ve İnsan Şerefi Mücadelesi İçin*” takdir belgesinin ve bağımsız Ukrayna’nın devlet ödülü olan “*4. ve 5. Derece Knez Yaroslav Mudryi Nişanı*”nın da sahibidir. Aynı zamanda birçok üniversite ve enstitü tarafından insan hakları noktasında gösterdiği olağanüstü çabalarından dolayı Kırım Tatarları’na fahri doktora unvanı verilmiştir. Öte yandan insan hakları bağlamında dünya kamuoyunun dikkatini çeken Kırım Tatarları, şiddete başvurmadan, haksızlıklara karşı insanlık adına yaptığı mücadelelerden dolayı Nobel Barış Ödülüne de aday gösterilmiştir.

Sonuç olarak Kırım Tatarları ve Mustafa Abdülcemil Kırım Tatarları uzun bir tarihsel döneme yayılan süreçte, ana vatanlarından sürgün edilmeleri ve geçmişte sahip oldukları hakları tekrar kazanabilmek adına sivil itaatsizlik eylemleriyle seslerini duyurmayı amaçlamışlardır. Bu eylemler bütün yasal yollar denendikten sonra herhangi bir sonuç alınmaması üzerine şiddeti reddeden, sistemin tamamına ilişkin bir itirazdan ziyade geçmişteki haklarını geri kazanmak adına yapılan, aleni, kamu vicdanına yönelik, çıkar gözetmeyen bir içeriktir. Belirtilmesi gereken diğer bir hususta totaliter bir sisteme karşı bu tür bir hak arama mücadelesinin türlü zorluklar ve baskılara maruz kalmasına rağmen başka alanlara kaymadan sivil bir karakterde varlığını sürdürmesidir. Bu durumda hem Kırım Tatarlarının hem de mücadelenin sembol ismi olan Mustafa Cemiloğlu’nun insanlığın hafızasına sivil itaatsizlik bağlamında önemli bir örnek olarak kaydedilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kaynaklar**Kitap ve Makaleler**

- Abdülhamitoğlu, Necip. (1974). *Türksüz Kırım Yüzbinlerin Sürgünü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Abdülhamitoğlu, Necip. (1976). “Mustafa Cemiloğlu Kimdir?”. *Emel*-93. Mart-Nisan. 9-15.
- Arendt, Hannah. (1969). *“Crises of the Republic”*. New York: A Harvest Book Harcourt Brace & Company.
- Bové, José. Gilles Luneau. (2006). “Sivil İtaatsizliğe Çağrı”. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Conquest, Robert. (1960). *Akhselim Karşısında Rusya*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Conquest, Robert. (1991). *Stalin: Breaker of Nation*. New York: Viking Penguin.
- Çelebi, Aykut. (2011). “Demokrasinin Derinleşmesi: Bir Yöntem Olarak Sivil İtaatsizlik”. *Cogito*-67. Yaz. 80-96.
- Coşar, Yakup. (2013). *“Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik”*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Devlet, Nadir. (1983). “Sovyet Eziyetlerine Dayanamayan Mustafa Cemiloğlu Göç Etmek İstiyor”. *Emel*-136. Mayıs-Haziran. 29-40.
- Devlet, Nadir. (1983). “Kırım Türkleri İslâm Konferansı Teşkilâtına Müracaat Ettiler: Sovyet Yöneticilerinin Keyfi Hareketlerinin Yeni Bir Örneği”. *Emel*-139. Kasım-Aralık. 8-14.
- Devlet, Nadir. (1984). “Mustafa Abdülcemil Kırımoglu Altıncı Defa Mahkûm Edildi”. *Emel*-141-145. Mart-Aralık. 41-43.
- Duafud, Grégory. (2007). “La déportation des Tatars de Crimée et leur vie en exil (1944-1956): Un ethnocide?”. *Vingtième Siècle. Revue D’histoire*-96. 151-162.
- Fisher, Alan W. (1978). *The Crimean Tatar*. California: Hoover Institution Press
- Grigorenko, Zinaida M. (1984). “Mustafa Cemilev Altı Aylık İken Siyasi Mahpus Olmuştu”. (Türkçeye Çev. Selim Taygan). *Emel*-141-145. Mart-Aralık. 36-40.
- Haberma, Jürgen. (1995). *Sivil İtaatsizlik Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasalcılığa Karşı*. (Çev. Hayrettin Ökçesiz). İstanbul: Afa Yayınları.
- Hart, Liddell. (2005). *II. Dünya Savaşı Tarihi I*. (Çev. Kerim Bağrıaçık). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hart, Liddell. (2005). *II. Dünya Savaşı Tarihi II*. (Çev. Kerim Bağrıaçık). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hızal, Mustafa Z. . M. Lütfi İkiz. Hasan Dinç. Mikâil Erk. (1964). *Kuzey Kafkasya’da Sovyet-Rus Vaşeti 1944 Yılı Faciası*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Jenco, Leigh Kathryn. (2011). “Thoreau’nun Demokrasi Eleştirisi”. *Cogito*-67. (Ed: Şeyda Öztürk). 97-126.
- Karatay, Zafer. (2013). “Bir Kahraman ve İnsan Hakları Savunucusu: Mustafa Abdülcemil Kırımoglu”. *Ekovitrin*-159. 64-68.
- Karatay, Zafer. (2012). “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları”. *Emel*-238-241. Ocak-Aralık. 3-10.
- Karatay, Zafer. (1987). “Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı-Nasıl Cereyan Etti?”. *Emel*-161. Temmuz-Ağustos 11-23.
- “Kırım Tatar Halkı Temsilcilerinin Gorbaçev’e Müracaatı”. (1987). Çev. Mehmet Sevdihar. *Emel*-159. Mart-Nisan. 4-6.

- “Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilâtı Merkez Şûrası’nın İlk Toplantı Tutağı”. (1989). Çev. Mürvet Altinel. *Emel*-174. Eylül-Ekim. 1-13.
- Kırimal, Edige. (1957). “Moskova’nın Sürgün ve İmha Ettiği Milletler” *Dergi*-9. Münih. 119-124.
- Kırımlı, Hakan. (2002). “Kırım Tatar Millî Hareketi” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*-25. Ankara. 462-465.
- Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil. (1989). “Kırım Tatarlarının Anavatanlarına Dönüşlerindeki Dikenli Yol”. (Çev. Nevzat Deniz). *Emel*-175. Kasım-Aralık. 2-10.
- Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil. (1993). “Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Millî Hareketi”. (Çev. Elvira Kazas). *Emel*-194. Ocak-Şubat. 3-12.
- Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil. (2010). *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*. (Çev. Hakan Kırımlı). Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları. Ankara.
- Kolendiç, Anton. (1994). *Stalin’in Ölümünden Beriya’nın İdamına Kadar Kremlin’de İktidar Mücadelesi*. (Çev. Eşref Bengi Özbilen). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- Kowalewski, David. (1980). “The Protest Uses of Symbolic Politics in the USSR”. *The Journal of Politic* Volume: 42. No: 2. May. 439-460.
- Kreindler, Isabelle. (1986). “The Soviet Deported Nationalities: A Summary and an Update”. *Soviet Studie* Volume: 38. No: 3. July. 387-405.
- Lewytkyj, Bory (1972). *Opposition in der Sowjetunion 1960-1972*. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG. München.
- Martin, Terry. (1998). “The origins of soviet ethnic cleansing”. *Journal of Modern History*. Volume:70. Number:4. December. 813-861.
- Mazower, Mark. (2013). *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupa’sında Nazi Yönetimi*. (Çev. Yavuz Alogan). Alfa Yayıncılık. İstanbul.
- “Moskova’da Bulunan Kırım Tatar Halkı Temsilcilerinin Dünya’daki Devlet Başkanlarına Müracaatları”. (1988). (Çev. Mahmut Tahir). *Emel*-164. Ocak-Şubat. 10-11.
- Mühlen, Patrik von zur. (1984). *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet Doğu Halkları’nın Milliyetçiliği*. (Çev. Eşref Bengi Özbilen). Mavi Yayınlar. Ankara.
- Nişancı, Şükrü. (2013). “Sivil İtaatsizlik İyi Vatandaş Olmak mı? İyi İnsan Olmak mı?”. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Ökçesiz, Hayrettin. (2011). “Sivil İtaatsizlik”. İstanbul: Legal Kitapevi.
- Özcan, Kemal. (2007). *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*. İstanbul: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Özcan, Kemal. (2002). *Vatana Dönüş: Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Hareketi (1944-1991)*. İstanbul: Tatar Yayınları
- Rawl, John. (2013). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”. *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*. (Çev. Yakup Çoşar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Recebova, Lemara. (1991). “Kırım Tatarlarının Millî Egemenlik Bildirisi”. *Emel*-184. Mayıs-Haziran. 1-3.
- Reddaway, Peter. (1972). *Uncensored Russia: Protest and Dissent in The Soviet Union*. New York and e.t.c.: American Heritage Pres

- Samizdat: Voices of the Soviet Opposition*. (1974). (Edited: George Saunders). New York: Monad Press
- Sasse, Gwendolyn. (2007). *The Crimea Question: Identity, Transition and Conflict*. Cambridge: Harvard University Press
- Sheey, Ann. Bohdan Nahalyo. (1980). *The Crimean Tatar-Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minority*. London: Minority Right Group.
- Shirer, William L. (1960). *The Rise and fall of the Third Reich a History of Nazi Germany*. New York: Simon and Schuster.
- Sophokle (2014). *Antigone*. (Çev. Ari Çokona). İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- “Sürgündeki Kırım Türkleri’nin Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu İçin Çağrısı”. (1987). *Emel*-159. Mart-Nisan. 1-3.
- Thoreau, Henry D. Mohandas K Gandhi. (2012). “*Sivil İtatsızlık ve Pasif Direniş*”. (Çev. C. Hakan Arslan-Fatma Ünsal). Ankara: Vadi Yayınları.
- Tishkov, Valery A. (1991). “The Soviet Empire before and after Perestroika”. *Theory and Society*- 20(5). Special Issue on Ethnic Conflict in the Soviet Union. 603-629.
- Uehling, Greta Lynn. (2004). *Beyond Memory: The Crimean Tatars’ Deportation and Return*. New York: Palgrave Macmillan.
- Williams, Brian Glyn. (2015). *The Crimean Tatars from Soviet Genocide to Putin’s Conquest*. London: Hurst & Company.

Sürelî Yayınlar

A Chronicle Of Current Events
 A Chronicle Of Human Rights In The USSR
 Cogito
 Dergi
 Ekovitrin
 Emel
 Journal of Modern History
 Ocala Star Banner
 The Free Lance-star
 The Journal of Politics
 The Observer
 The Times
 Theory and Society
 Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
 Vingtième Siècle.Revue D’histoire
 Workers’ Liberty